

OB JUBILEJU - AT THE JUBILEE

LETO 1945 IN VARSTVO KULTURNIH SPOMENIKOV NA SLOVENSKEM

Ivan Komelj

Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo

UDK 719(497.12)(061.6)»1945«

Avtor z uporabo arhivskega gradiva, uradnih predpisov in osebnih spominov obnavlja potek dogajanj v slovenskem in deloma tudi jugoslovanskem varstvu kulturnih spomenikov. Pri tem ugotavlja, da je t. i. Spomeniški urad sicer deloval od 1913. leta, vendar med vojno omejen na t. i. Ljubljansko pokrajino in samo v osebi začasnega vodje, nekdanjega spomeniškega referenta in potem univ. profesorja Franceta Steleta, ker so bili delavci urada v taboriščih, vodjo univ. prof. dr. Franceta Mesesnela pa so tik pred osvoboditvijo belogardisti pobili. Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pa je že 27. januarja 1945 na osvobojenem ozemlju izdalo odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, kulturnih in zgodovinskih spomenikov in naravnih znamenitosti, kar je verjetno še eno od edinstvenih pričevanj našega osvobodilnega gibanja. Skrb za našo kulturno dediščino se je nato izrazila še z vrsto jugoslovanskih in slovenskih zakonskih predpisov, med katerimi je bila tudi uredba o ustanovitvi Zavoda za varstvo in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Slovenije z dne 27. avgusta 1945.

THE YEAR 1945 IN THE HISTORY OF OUR CULTURAL MONUMENT CONSERVATION

The author, using the archive materials, official regulations and personal remembering, reconstructs the course of the events in the Slovene, and in part also in the Yugoslav, cultural monument conservation. There he states that the so-called Monument Office acted, it is true, from the year 1913 on, but during the War it was limited only to the so-called Province of Ljubljana, engaging only one person, a temporary head, the former monument department head and later Professor at the University, Dr. France Stele; the workers of the Office were taken to concentration camps, and the head, Professor France Mesesnel, Ph. D., was murdered by the White Guardists immediately before the liberation. The Presidency of the Slovene National Liberation Council issued already on January 27th, 1945, in the liberated territory, the Decree on the Protection of Libraries, Archives, Cultural and Historical Monuments and Nature Particularities, being another in the series of the unique witnesses of our liberation movement. The care for our cultural heritage was manifested further on by a series of the Yugoslav and Slovene legal prescriptions, and among them ranged also the regulation of establishing the institute for conservation and scientific examination of cultural monuments and of natural particularities of Slovenia, on August 27th, 1945.

Dne 27. januarja 1945 je izšel Odlok Predsedstva SNO3 o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov. Ponatis odloka je bil s komentarjem objavljen prve dni po osvoboditvi Ljubljane v 19. številki Slovenskega poročevalca. Po tem odloku vse knjižnice, vsi arhivi, umetniški, kulturni spomeniki, znanstvene zbirke in prirodne znamenitosti, last kogarkoli, spadajo pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti. Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS (oziroma po proglasitvi narodne vlade Ministrstvo za prosveto) se pooblašča, da ob sodelovanju Znanstvenega instituta pri Predsedstvu SNOS prek okrožnih okrajnih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborov izda vse oblastvene ukrepe, ki so potrebni, da se v čl. 1. naštete stvari zaščitijo pred poškodbo ali kolikor so že poškodovane, po možnosti postavijo v prejšnji stan in zaščitijo. Odseku za prosveto ob sodelovanju Znanstvenega instituta pripada tudi vrhovno nadzorstvo nad izvrševanjem teh ukrepov.

Tedanji začasni vodja Spomeniškega urada prof. dr. Francè Stelè, je 25. maja 1945 po ustnem naročilu akademskega slikarja Maksima Gasparija, ki je bil postavljen za delegata v muzejih in spomeniškem uradu, poročal o delovanju urada, stanju poslov in prihodnjih nalogah spomeniške službe. Posebej je opozoril na Odlok Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov, ki da ga je treba v 2. točki tako dopolniti, da se ukrepi in nadzorstvo, ki je potrebno za zaščito umetnostno zgodovinskih, kulturnih spomenikov, poveri spomeniškem uradu, kakor so že doslej bili njegove naloge, hkrati pa naj bi se določil tudi način usklajevanja dela tega urada in Znanstvenega instituta. Zato je predlagal zaradi načelnih osnov bodočega dela skupen posvet strokovno zainteresiranih zastopnikov Ministrstva prosvete, Znanstvenega instituta in Spomeniškega urada. To željo je ponovil še 3. julija v pismu o problematiki gradov (o katerem še pozneje), ki ga je poslal Znanstvenemu institutu, in se pri tem skliceval tudi na uradni obisk Božidarja Jakca v Spomeniškem uradu (že 11. maja 1945).

Delovanje Spomeniškega urada v Ljubljani, ki se je 1941 leta zožilo na območje t. i. Ljubljanske pokrajine, formalno in dejansko ni prenehalo, saj so morali po Uredbi Komande mesta Ljubljane št. 1. z dne 10. maja 1945 vsi javni in zasebni uslužbenci nadaljevati svoje delo na svojih dosedanjih službenih mestih, 15. maja 1945 pa je izšla Uredba o postavitvi vseh državnih ter drugih javnih in samoupravnih uslužbencev na razpolago in *ustrezajoč določbi čl. 2 Uredbe ministrstva notranjih zadev z dne 15. V. 1945 javlja začasni vodja spomeniškega urada, da sva v Spomeniškem uradu nastopila službo:*

1. Univ. prof. Fr. Stelè kot začasni vodja poslov.
2. Prof. Boris Bačič kot honorarni uslužbenec.

Glede ostalega osebja sporočam:

1. da je bil vodja urada konservator dr. Fr. Mesesnel dne 4. V. 1945 ubit pod Turjakom kot žrtev terorističnega pokola skupine jetnikov,
2. da se je pomočnik konservatorja, uradniški pripravnik dr. St. Mikuz do zadnjega nahajal kot interniranec v Dachauu ter do svoje vrnitve v domovino osebno ne more priti na službo.

Oblastno dejavnost, kolikor jo je urad sploh še mogel imeti, je Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov prenesel na Ministrstvo za prosveto in Znanstveni institut, ki jima je pripadla naloga izdajanja oblastnih ukrepov in vrhovnega nadzora.

Odlok Predsedstva SNOS-a

o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov

Predsedstvo SNOS-a je sprejelo sledeči odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških, zbirk in prirodnih znamenitosti, ki bo objavljen v prihodnjem Uradnem listu:

Člen 1.

Vse knjižnice, vsi arhivi, umetniški, kulturni in zgodovinski spomeniki, znanstvene in umetniške zbirke in prirodne znamenitosti, last kogarkoli, spadajo pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti.

Člen 2.

Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS-a se pooblašča, da ob sodelovanju Znanstvenega instituta pri Predsedstvu SNOS-a preko okrožnih, okrajnih in krajevnih narodno osvobodilnih odborov izda vse oblastne ukrepe, ki so potrebni, da se v členu 1. naštete stvari zaščitijo pred poškodbo ali, kolikor so že poškodovane, po možnosti postavijo v prejšnji stan in zaščitijo. Odseku za prosveto, ob sodelovanju Znanstvenega instituta, pripada tudi vrhovno nadzorstvo nad izvrševanjem teh ukrepov.

Člen 3.

Glede po tem odloku zaščitene stvari, ki jih ne upravljajo organi slovenske narodne oblasti, je izvesti zaščito odnesno postavitev v prejšnji stan po možnosti sporazumno z lastniki teh stvari ali, če so ti odsotni, z njihovimi zastopniki. Vsi organi slovenske na-

rodne oblasti so dolžni nuditi pri tem vso po okolnostih potrebno pomoč.

Člen 4.

Vsi organi slovenske narodne oblasti, ki bi zagrešili samudno sli malomarno izvedbo teh zaščitnih ukrepov, so v primeru, če zaradi te samudnosti nastane ali se poveča škoda, razen disciplinsko še odškodninsko in kazensko, a tudi privatniki, lastniki zaščitene stvari, kazensko odgovorni. Kazen je denarna od 100 do 10.000 Lit. Sodbe izrekajo okrajna narodna sodišča, v katerih okolišju ima krivec sveje bivališče. V primerih velike malomarnosti morajo sodišča glede stvari, ki so privatna (nedržavna) last izreči tudi brezodškodninske razlastitev v korist slovenske narodne skupnosti.

Člen 5.

Ta odlok dobi obvezno moč v objavo

Vsi poštene Jugoslavlani v inozemstvu proti kralju Petru

Zveza jugoslovanskih mornarjev je na sestanku, ki se je vršil 23. januarja v Londonu, najostreje obsedila kraljev poizkus razbiti enotnost jugoslovanskih narodov in njegovo nepravilno poseganje v njihove pravice.

Enoglasno so mornarji obljubili svojo popolne pomoč NKOJ-u, ki ga priznavajo za edino zakonito vlado demokratske in federativne Jugoslavije z maršalom Titom na čelu.

Sl. 1. Prva objava Odloka o zaščiti knjižnic, arhivov, kulturnih in zgodovinskih spomenikov in naravnih znamenitosti (izšel v Slovenskem poročevalcu z dne 27. januarja 1945 na osvobojenem ozemlju, torej več kot tri mesece pred osvoboditvijo Slovenije)

Fig. 1 The first publication of the Decree on the Protection of Libraries, Archives, Cultural and Historical Monuments and Natural Curiosities (published in the Slovenski poročevalac on January 27th, 1945, in the liberated territory, thus more than three months before the liberation of Slovenia)

Ljudska oblast je že pred osvoboditvijo celotnega jugoslovanskega ozemlja posvetila materialni kulturni dediščini precejšnjo skrb. To dokazujeta poleg Odloka SNOS še dva druga odloka, in sicer Odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin in Odlok o ustanovitvi »Komisije za ugotavljanje škode, povzročene po okupatorjih na kulturno zgodovinskih predmetih in prirodnih znamenitostih Jugoslavije ter za njih vrnitev v domovino« pri Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije (Ur. l. NKOJ z dne 9. februarja 1944). Komisija je imela nalogo, da »ugotovi škodo, povzročeno po okupatorjih na kulturno zgodovinskih predmetih in prirodnih znamenitostih v deželah Jugoslavije in da se uvede postopek za vrnitev odnesenih predmetov v Jugoslavijo. Že drugi dan po osvoboditvi Ljubljane, 11. maja 1945 sta spomeniški urad obiskala zastopnika Komisije akademski slikar Božidar Jakac in Čoro Škodlar. Na razgovoru, ki sta ga imela z začasnim vodjo urada prof. Steletom, je bilo ugotovljeno, da se:

1. čim prej izdela pregled vseh zbirk in posameznih spomeniških predmetov, ki so jih odnesle italijanske ali nemške okupacijske oblasti in čete;

2. izdela naj se pregled vsega, kar je našega gradiva te vrste že od prej v nemških, madžarskih, italijanskih ali drugih zbirkah ali v zbirkah premaganih držav in bi nam bilo moralo biti vrnjeno že v okviru določil mirovnih sklepov prve svetovne vojne, pa je bilo to iz raznih razlogov opuščeno, kakor tudi gradivo, ki je med obema vojnama prešlo v tujo posest;

3. izdela naj se pregled vseh v tej vojni poškodovanih, uničenih ali ogroženih spomenikov.

Glede tretje točke je prof. Stelè opozoril, naj ne gre samo za seznam poškodovanih spomenikov, ampak je v interesu znanosti, da se čim prej po osebni ogledu konservatorskih strokovnjakov ugotovijo tiste doslej zakrite poteze požganih, razrušenih ali poškodovanih spomenikov, ki bi mogle obogatiti naše umetnostno zgodovinsko, kulturno zgodovinsko in splošno zgodovinsko gradivo. To so doslej zazidani ostanki starejših zgradb, freske, napisi, tlorisne osnove in podobno. Vse to naj se strokovno opiše in fotografira, preden bo mogoče sploh zabrisano, uničeno ali vnovič skrito očem po obnovitvi ali popolnem propadu teh spomenikov. V ta namen naj vlada omogoči, kakor hitro bodo razmere dopustile, nagel, z avtomobili izvršen ogled vseh prizadetih spomenikov. Spomeniški urad bi ob takem kar mogoče naglem ogledu dobil dragocen vpogled v stanje vseh spomenikov svojega področja in si ustvaril solidno podlago za nadaljnje, načrtno usmerjeno delo in lahko pravočasno interveniral, kjer bo preti nevarnost, da se kaj važnega uniči, v svoji dokumentarični vrednosti zmanjša ali pokvari.

V tem duhu je prof. Stele izdelal tudi poročilo, ki ga je 16. maja 1945 izročil akademskemu slikarju Božidarju Jakcu in v katerem poleg sumaričnega pregleda gradiva, odnesenega v Gradec, na Dunaj in v Budimpešto, predlaga tudi splošne načelne zahteve po povrnitvi vsega umetnostnega, umetno obrtnega in kulturno zgodovinskega dokumentaričnega gradiva:

1. ki spada po svojih avtorjih ali provenienci k nam, pa je prišlo v prejšnjih desetletjih sicer po redni poti z nakupom, daritvami, posoditvami ali shranitvami v bivše avstrijske ali madžarske osrednje deželne, cerkvene, upravne ali državne zbirke zaradi takratne državne, deželne ali cerkvene upravne pripadnosti teh krajev;

2. ki so ga italijanske, nemške in madžarske okupacijske oblasti iz kategorije razloga ali pod kakršnokoli pretvezo odpeljale iz Slovenije;

3. ki so ga na podlagi italijansko-nemških dogovorov vzeli kot svojo lastnino s seboj preseljenci, a predstavlja za nas važno umetnostno ali kulturno pričevalno vrednost;

4. ki so ga pod raznimi pretvezami s kupom posebno pa eventualno s pritiskom izvalili od naših ljudi ali iz naših zbirk posamezni tujci;

5. razume se, da bomo brezpogojno zahtevali vse, kar je razvidno kot naša zahteva iz protokolov repatriacijske komisije, ki je poslovala v Beogradu in v Ljubljani od sklenitve miru v prvi svetovni vojni dalje, pa iz različnih razumljivih in nerazumljivih vzrokov in ozirov svojega posla ni nikdar dovršila in zamudila važne termine.

Drugi del predloga pa naj se bi glasilo, da se v svrhu točne ugotovitve nahajališč in stopnje pomembnosti teh predmetov določi kar mogoče prožna in številčno majhna komisija strokovnjakov, ki bo podobno, kakor so po prvi svetovni vojni z uspehom to izvršili Čehi, poiskala po ugotovljenih sledih in v zbirkah to gradivo in v najkrajšem možnem roku predložila sezname. V komisiji pa po našem mnenju ne bi smel manjkati spomeniški konservator, ki ima po svojem poklicu že doslej največ vpogleda v te zadeve.

Da pa bo akcija tudi res uspešna, se priporoča slediti zgledu Italijanov in Čehov po prvi svetovni vojni, ki po komisionelni ugotovitvi svojega gradiva v muzejih, zbirkah, arhivih niso čakali na sklepe v mirovni pogodbi predvidenih posebnih meddržavnih komisiji, ampak so zadevne, za svojo kulturno reprezentanco res važne dele zbirk tudi takoj prepeljali v svoje države.

Jugoslovanski Odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin pa je bil sprejet 20. februarja in objavljen v Uradnem listu DFJ, št. 10 z dne 6. marca 1945. Ta odlok že širše določa predmet, ki ima pomen kulturnega spomenika, in vsi predpisi, zajeti v členih, imajo v prvi vrsti namen zagotoviti varstvo spomenikov v vojnih razmerah. Po tem odloku so kulturni spomeniki predmeti umetniškega in znanstvenega značaja, in sicer stavbe zgodovinske in umetniške važnosti, javni spomeniki, kipi, slike, knjižnice in arhivi državnih in bivših samoupravnih ustanov, znanstvene zbirke, muzeji in podobno pod državno zaščito. Zanimivi so predvsem tisti členi, ki zadevajo odtujevanje oziroma odnašanje kulturnih spomenikov iz države in obveznosti štabov narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije. Predmeti kulturno-zgodovinske važnosti, ki so se, na kakršenkoli način pridobljeni, nahajali na dan razglasitve tega odloka v privatni lasti, se ne smejo prenesti iz države niti s prodajo ali zameno niti kot darilo ali volilo. In dalje: Štabi Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije zaščitijo takoj po prihodu v osvobojeni kraj predmete, omenjene v 1. členu tega odloka, a nadziranje in poslovanje z njimi poverijo strokovnim močem v sporazumu s pristojnimi prosvetnimi oblastvi. Stavbe, v katerih se nahajajo predmeti umetniškega in znanstvenega značaja, starine, arhivi, knjižnice, muzeji in drugi kulturni spomeniki, ne smejo uporabljati v nikake druge namene. Izjemno se smejo take stavbe uporabiti za vojaške potrebe, če je to neodločljivo. V takem primeru ukrenejo vojaška oblastva v sporazumu z najbližjimi prosvetnimi oblastvi vse potrebno, da se predmeti, ki se nahajajo v stavbah, popolnoma zavarujejo.

Ta odlok je še posebej zanimiv, ker v bistvu izraža načela, ki so bila pozneje sprejeta v Mednarodni konvenciji o zavarovanju kulturnih dobrin za primer oboroženega spopada in deloma še kasneje v mednarodni konvenciji o prepovedi odtujevanja kulturnih dobrin.

Vse do sprejetja Zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti demokratske federativne Jugoslavije (Ur. l. DFJ, št. 54, z dne 31. julija 1945) sta naloge spomeniške službe opravljala Ministrstvo za prosveto in Znanstveni inštitut, Komisija za ugotavljanje kulturne škode je imela nalogo, da popiše stanje in povzročeno škodo na premičnih in nepremičnih kulturnih spomenikih, Spomeniški urad pa tudi ni prenehal z delom, niti ni bil ukinjen. Predvsem je pripravljajal predloge za novo ureditev službe za varstvo spomenikov, vloge, ki so zadevale organizacijo varstva oziroma praktično varstvo, pa odstopal v reševanje Znanstvenemu inštitutu.

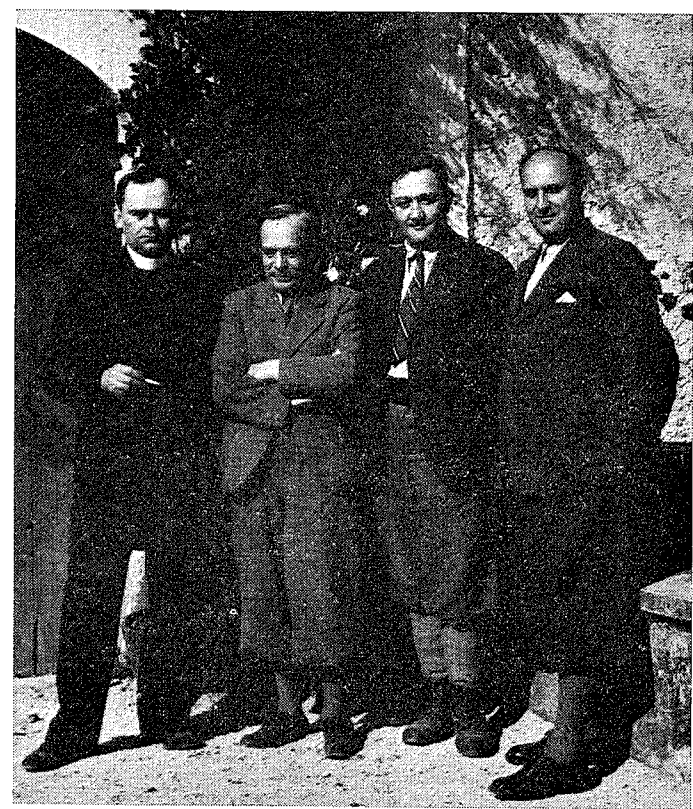
Na podlagi Zakona o zbiranju, čuvanju in razdelitvi knjig in drugih kulturno-zgodovinskih predmetov z dne 24. maja 1945 in navodil za ustanovitev in poslovanje zbiralnih centrov z dne 31. julija 1945, je izšla Uredba ministrstva za prosveto o ustanovitvi zbiralnih centrov za kulturno-zgodovinske predmete (Ur. l. SNOS in Narodne vlade Slovenije, št. 33 z dne 8. septembra 1945), s katero so bili ustanovljeni Federalni zbirni center za kulturno-zgodovinske predmete pri ministrstvu za prosveto v Ljubljani za vse območje Slovenije in posebej za ljubljansko okrožje in Ljubljano, v Mariboru, Celju in Novem mestu pa okrožni zbiralni centri. Njihova dejavnost se je do neke mere prekrivala z bodočo dejavnostjo spomeniške službe, vsaj v tistih zadevah, ki zadevajo razpolaganje s kulturnozgodovinskimi predmeti. Uredba je predpisovala, da predsedniku Federalnega zbiralnega centra, ki ga imenuje minister za prosveto (tako kot vodje okrožnih zbiralnih centrov), *pomagajo referenti za umetnost, znanost in glasbo iz oddelka za kulturo pri ministrstvu za prosveto in vodja zavoda za varstvo spomenikov* (ki pa takrat še ni bil ustanovljen). Uredba je predpisovala tudi sankcije: *Kdor koli bi samovoljno razpolagal s kulturno-zgodovinskimi predmeti, jih jemal, raznašal ali uničeval, bo kaznovan po predpisih, v katerih so določene kazni za uničevanje državne lastnine.*

Organizacija spomeniške službe za območje Slovenije kot tudi reorganizacija tedanjega spomeniškega urada pa je bila pričujoča ves čas od osvoboditve in že pred sprejetjem novega zakona so bili izdelani predlogi za ureditev službe in pripravljani celo osnutki zveznega zakona.

Kraljevina Jugoslavija ni imela organizirane spomeniške službe, niti ni sprejela zakonskih predpisov o varstvu kulturnih spomenikov. Edinole za območje Dalmacije je od 1913 deloval Konservatorski ured v Splitu. Organizirano delo v Sloveniji pa se je pričelo že z ustanovitvijo Centralne komisije za preučevanje in vzdrževanje stavbnih spomenikov na Dunaju 1850. leta in v okviru te komisije so na območju tedanje Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske delovali častni konservatorji. Z reformo 1911. leta se je dunajska komisija reorganizirala in decentralizirala tako, da so bili ustanovljeni deželni konservatorski uradi. Območje Slovenije je bilo razdeljeno na tri, in sicer: v Ljubljani za Kranjsko, za Štajersko in Koroško v Gradcu, za Primorsko in Istro pa v Pulju. Ljubljanski Spomeniški urad je bil ustanovljen leta 1913. Po koncu vojne, leta 1918, je zajel celotno slovensko ozemlje v tedanji Jugoslaviji in je v tem obsegu deloval do druge vojne leta 1941. Kar zadeva upravno plat varstva spomenikov, je bilo konservatorjevo delovanje

Sl. 2 Komisija, ki je pregledovala restavriranje fresk v gradu Gracarjev turn (Tolsti vrh) leta 1939: dr. Alojz Osterc, dr. France Stele in dr. France Mesesnel, drugi z leve slikar in restavrator Matej Sternen

Fig. 2 The Committee, set up to check the restoring of the frescoes in the castle Gracarjev turn (Tolsti vrh), in the year 1939: Dr. Alojzij Osterc, Dr. France Stele and Dr. France Mesesnel, second from the left the painter and the restorer Matej Sternen

podobno kot muzejske zadeve podrejeno ministrstvu za prosveto v Beogradu, od leta 1931 dalje, po upravni razdelitvi kraljevine Jugoslavije na banovine, pa je mogel konservator sodelovati tudi v upravnih poslih in je bil dodeljen neposredno banu kot banovinski spomeniški referent. Leta 1938, ko je dotedanji konservator dr. Fr. Stelè odšel na univerzo, je prevzel posle konservatorja in banovinskega spomeniškega referenta univ. prof. dr. Fr. Mesesnel, ki je prišel iz Skopja, že leto prej pa je bil uradu dodeljen za delo v pisarni dr. Stane Mikuž. Leta 1942 je kot pogodbeni uslužbenec začel delati v uradu še prof. Boris Bačić, ki se je posvetil organizaciji pisarne in urejanju dokumentacije, medtem ko je dr. Stane Mikuž pomagal konservatorju pri terenskem delu. Po aretaciji konservatorja dr. Franceta Mesesnela, ki je bil nato od začetka oktobra 1944 dodeljen koroškemu konservatorju, pa je prevzel posle začasnega vodje spet. prof. Stelè, dr. Stane Mikuž pa je bil že prej prav tako aretiran in odpeljan v internacijo. Konec februarja 1945 je bil kustos arheološkega oddelka Narodnega muzeja dr. Jože Kastelic dodeljen uradu kot častni referent za varstvo arheoloških in prazgodovinskih spomenikov.

Po uredbi notranjega ministrstva z dne 15. 5. sta oba honorarna uslužbenca prof. Stele in prof. Boris Bačić tam nadaljevala z delom v uradu in 25. maja 1945 poroča začasni vodja prof. Stele ministrstvu za prosveto, da je *personalno urad okrnjen in za nove naloge stanje nezadostno. Poleg tega vzdržuje urad*

obsežen arhiv zapiskov o spomenikih v Sloveniji, strokovno knjižnico s 650 deli v 1000 zvezkih, zbirko snetih in kopiranih fresk, tlorisov, akvarelnih skic, risb, povečanih fotografij in fotografij slovenskih spomenikov (650 kosov), zbirko negativov in diapozitivov, ki šteje okrog 15.000 kosov. Urad vodi evidenco o usodi spomenikov ter daje pobude za zavarovalne ukrepe in navodila za pravilno izvršitev popravil, dopolni lin konservacij. Prostora ima v Narodnem muzeju in sicer eno manjšo sobo kot pisarno, manjše prostore za shrambo inventarja in fotografsko temnico.

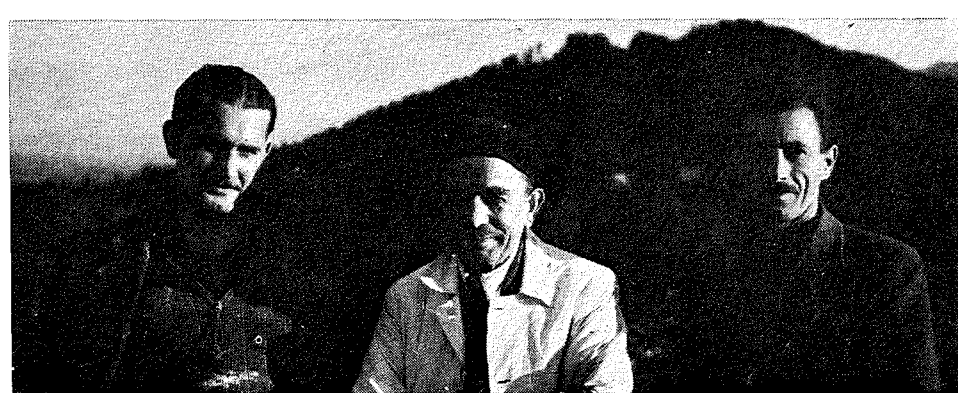
Nato pa obširneje razloži predloge za nove naloge. V prvi vrsti gre za zasedbo delovnih mest. Po tragični smrti dr. Franca Mesesnela je želeli, da se začasni vodja, ki je profesor na univerzi, nadomesti z novim konservatorjem, umetnostnim zgodovinarjem. Naravno bi bilo, da to mesto dobi dr. Stane Mikuž, ki zadostno pozna ustroj urada in metode dela na terenu. Dosedanji začasni vodja mu bo po potrebi vedno pomagal kot svetovalec. Ker urad pri razmeroma velikem aparatu, ki si ga je v 30 letih obstoja ustvaril, nujno potrebuje stalno pisarniško vodstvo, bi bilo želeli, da se honorarni uslužbenec prof. Boris Bačić takoj stalno nastavi in tako uradu ohrani njegovo vestno in sposobno delovanje. Ker bodo bližnja leta obnove podeželja zahtevala od urada prožno delovanje, predvsem pa popolnoma nov pregled o stanju spomenikov in njih potrebah, bi bilo treba nastaviti par mlajših moči iz umetnostno zgodovinske in tehnično risarske stroke. Sestav urada, če naj bo idealno zakrožen, bi bilo treba izpopolniti tudi z arhitektom, ki bi se posvetil varstvu spomenikov v zvezi z regulacijskimi načrti mestnih naselbin ter življenjskim potrebam sodobnosti ustrezni preureditvi spomeniško pomembnih stavb in naprav.

Nadalje dr. Stelè predlaga, da spomeniškemu uradu, kakor hitro bo promet urejen, omogočijo ugotovitev stanja vseh požganih, porušeni ali vsled vojnih dogodkov ogroženih spomenikov. S fotografiranjem in opisom se bo ugotovilo sedanje stanje in nove, dotlej neznane, a po porušenju odkrite zgodovinske pomembne poteze in spomeniškovarstvena aktualnost. Določili naj bi se najnujnejši varstveni ukrepi in spomeniki kategorizirali po spomeniški pomembnosti, ki naj bi bila merodajna za skrb oblasti za njih obnovo. Osnovno delo naj bi bilo izvršeno do zime, zimski čas pa bi se porabil za izdelavo načrta za spomeniškovarstvena dela v prihodnjih letih v duhu predlagane kategorizacije. Misli bi se tudi na nove topografske opise spomenikov, ker so dosedanji (dekanati Gornji grad, Konjice, Celje, Vrhnika in Kamniški sodni okraj) le še zgodovinsko porabni in zato bo potrebno sestaviti za vso Slovenijo nove, povojnemu stanju ustrezajoče topografske sezname in opise spomenikov. Prav tako ima uradna spomeniška kartoteka v veliki meri samo še zgodovinsko vrednost.

Ker se je pa zavedal, da urad nima za izvrševanje omenjenih in še drugih nalog nobenih oblastnih pooblastil, je opozoril, da bi bilo treba sklicati posvet zastopnikov ministrstva, znanstvenega instituta in spomeniškega urada, da bi lahko določili osnovna načela za nadaljnje delo.

Opozarja tudi na prostore, ker v sedanjem skromnem obsegu v Narodnem muzeju ni možnosti za razširjenje. Iz spomeniško študijskih in propagandnih ozirov bi bila uradu potrebna tudi večji razstavnici prostor in delavnica.

Hkrati s predlogom za preureditev spomeniškega urada in njegovih nalog pa so že tudi pred sprejetjem zakona o varstvu kulturnih spomenikov raz-

Sl. 3 Sodelavca nekdanjega Spomeniškega urada, dr. Stane Mikuž in Boris Bačić, z akad. slikarjem in restavradorjem Matejem Sternenom leta 1941 na Maršičih ob restavriranju fresk v podr. cerkvi sv. Urha
Fig. 3 The collaborators of the former Monument Office, Dr. Stane Mikuž and Boris Bačić, accompanied by academic painter and restorer Matej Sternem, at Maršiči, in the year 1941, during the restoration of the frescoes in St. Ulrich's church

pravljali o ureditvi spomeniške službe v Sloveniji. Prvi je bil predlog dr. Staneta Mikuža, ki je bil tedaj referent za likovno umetnost pri ministrstvu za prosveto. Izhajal je iz tedaj veljavnih uredb SNOS, AVNOJ in stanja spomenikov in spomeniške službe pri nas. Predlaga tako ureditev, ki zagotavlja enotnost varstva spomenikov ali spomeniškega gradiva s posebnim ozirom na muzeje. Dr. Mikuž namreč ugotavlja, da je spomeniško gradivo v muzejih nezavarovano, nerestavrirano, neinventarizirano in da je tako stanje, posebej kar zadeva etnografske spomenike, resnična podoba naše zgodovinske preteklosti. Posebej poudarja, da spomeniškega varstva za narodopisje ni. Narodopisni teren so naša vas in naša delavska naselja, kulturna tvornost našega kmeta in delavca, naša folklor. Ta teren ni zaščiten z nobeno uredbo in v nobenem oziru. Kmečke stavbe niso predmet načrtnega narodopisnega študija, kmečka umetnost, narodne noše, slike na steklo in drugo so navaden predmet meščanskega prekupčevanja. Narodopisni muzej v Ljubljani se sestoji iz dveh pisarniških sob, ene delovne sobe in ene razstavne sobe. Usoda slovenskega naroda v preteklosti se zvesto odraža v usodi njegovega najpomembnejšega muzeja.

Ko izhaja iz tega stanja naše kulturne dediščine, ugotavlja, da je organizacija spomeniškega varstva s pomočjo strokovnega urada Ministrstva za prosveto nujno potrebna. Organizacija more biti uspešna samo, če je enotna in načrtna. Predvsem je potrebna taka osrednja institucija, ki lahko izdelava potrebno znanstveno inventarizacijo spomenikov. Dalje je mogoče samo na ta način koordinirati težnje posameznih muzejev. Na koncu ponovno predlaga enotno vodstvo, ki lahko skrbi za pravilno kulturnopolitično usmeritev Narodne galerije ter muzejev Slovenije. Na koncu pa predlaga osnutek uredbe, izdelan v obliki tez.

Značilnost tega osnutka je osnovno načelo, da so vsi kulturni spomeniki preteklosti zaščiteni, zaščitena in dirgirana je tudi likovna tvornost sedanjosti. Hkrati osnutek predvideva tudi varstvo prirodnih lepot. Po nahajališčih deli spomenike in produkte likovne umetnosti: v javnih galerijah, muzejih in zbir-

kah, v zasebnih galerijah, muzejih in zbirkah in na terenu. Spomeniško gradivo se deli v umetnostnozgodovinsko, arheološko, narodopisno in prirodno. Organizacijsko izvaja zaščito spomenikov Ministrstvo prosvete, in sicer Oddelek za umetnost in ljudsko prosveto preko spomeniškega urada. Spomeniški urad naj bi imel po tem predlogu za izvrševanje svojih nalog vodjo s pisarno in intendantom ter varuhe za likovno umetnost sedanjosti, kulturnozgodovinsko področje, arheološko področje, narodopisno področje in prirodne lepote. Vodja urada, intendant in varuhi sestavljajo skupaj z načelnikom ministrskega oddelka Svet spomeniškega varstva. Spomeniški urad pa centralizira v svojem uradu tudi znanstveno kartoteko vsega inventarja javnih in zasebnih galerij, muzejev in zbirk, nadzira trgovanje z umetniškimi predmeti; brez predhodne odobritve spomeniškega urada izvoz takih predmetov ni dovoljen.

Naslednji sistem določb zadeva varstvo spomenikov na terenu (to je, zunaj galerij, muzejev in zbirk) in zajema že znana in v praksi uveljavljena načela o prepovedi vsakršnega samovoljnega raziskovanja, izkopavanja, restavriranja in prenašanja spomenikov. Spomeniški urad izvršuje zaščito vseh spomenikov na terenu tako, da ustvari po okrajih posebno mrežo spomeniških zaupnikov, ki sodelujejo z narodnoosvobodilnimi odbori. Služba zaupnikov je častna in velja do preklica. Spomeniški urad naj bi izdajal tiskana letna poročila o svojem upravnem in znanstvenem delu in podrobna poročila o evidenci spomenikov.

Ta predlog ureditve spomeniške službe je zanimiv predvsem zato, ker predvideva enotno službo varstva za muzeje in za terenske spomenike. V uradu naj bi se osredotočilo predvsem varstvo likovnih spomenikov. Varstvo arheoloških, narodopisnih in prirodnih spomenikov naj bi izvajali varuhi za posamezna področja, ki bi bili hkrati tudi ravnatelji resornih muzejev. Zanimiv je tudi poizkus, da se pojem kulturnega spomenika, ki je bil prej omejen izključno na likovno in arheološko področje, razširi, predvsem na narodopisno. Pač pa ne govori o varstvu knjižnic in arhivov, četudi prvi odlok Snosa izrecno poudarja prav varovanje teh spomeniških kategorij. Predlog tudi ne predvideva več sodelovanja Znanstvenega instituta, čeprav je bil prav ta pobudnik odloka, in omejuje varstvo, ki naj bi se izvajalo prek spomeniškega urada in resornih varuhov, na tisti del odloka, ki zajema umetniške, kulturne, zgodovinske spomenike, znanstvene in umetniške zbirke ter prirodne znamenitosti.

Drugi je bil predlog prof. Steleta, ki je dozorel kar v osnutek jugoslovanškega »zakona o muzejih (galerijah) in zbirkah in o varstvu starin in spomenikov«. Tudi ta se opira na načela iz že omenjenega Odloka Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov in še na tista iz Odloka o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin, objavljenega v 6. številki Uradnega lista FDJ 6. marca 1945. Osnutek zakona je skupen za muzeje in spomeniško varstvo in zato ureja materijo v dveh poglavjih, posebej za muzeje (galerije) in zbirke ter posebej za varstvo starin in spomenikov. Pojem spomenika je ta osnutek, ki v veliki meri upošteva gradivo zakonskih osnutkov med obema vojnama (katerih avtor je bil predvsem prof. Stelè), razširil: *Na področju FD Jugoslavije so po narodni oblasti zaščiteni vsi premični in nepremični, zgodovinski, kulturno-zgodovinski, umetnostni, etnografski in prirodni spomeniki, prirodne redkosti, krajevne (prirodne) lepote in domačijske značilnosti. Spomenik je v smislu tega zakona vsak premični in nepremični predmet, pa tudi*

Sl. 4 Sodelavci nekdanjega Spomeniškega urada: Boris Bačić, dr. France Mesesnel in dr. Stane Mikuž, z restavratorem Matejem Sternem, na Maršičih leta 1941 ob restavriranju fresk v podružni cerkvi sv. Urha
Fig. 4. The collaborators of the former Monument Office: Boris Bačić, Dr. France Mesesnel and Dr. Stane Mikuž, with the restorer Matej Sternem, at Maršiči, in the year 1941, when restoration of St. Ulrich's church frescoes was in progress

skupina predmetov in pokrajinski predel, če ima posebno zgodovinsko, znanstveno, etnografsko ali lepотно vrednost in ki je starejši od 60 (50) let. S posebno uredbo bo Ministrstvo prosvete po zaslišanju Muzejsko spomeniškega sveta določilo glavne, za našo domovino značilne vrste spomenikov. Zaradi zaščite posebno važnih spomenikov, prirodnih redkosti, krajevnih lepot in domačijskih značilnosti, ali če bi se pojavil dvom ali spor glede njih spomeniškega značaja, bo Ministrstvo prosvete po predlogu Spomeniškega urada izrecno proglašalo za spomenik posamezne objekte in predmete, kateri imajo posebno zgodovinsko, znanstveno, umetnostno, lepотно ali etnografsko vrednost, ali ki predstavljajo izredne prirodne redkosti.

Predlog zajema tudi glavna načela varstva spomenikov, in sicer a) za predmete zgodovinske pomembnosti, da se ohrani njihova podedovana struktura in zgodovinska pričevalnost, dokler je mogoče kljubovati fizični ostarelosti in prirodnemu propadanju; b) za predmet znanstvene vrednosti, da se sme njihova struktura spremeniti samo po ozirih in potrebah znanstvenega raziskovanja; c) za predmete umetnostne vrednosti, da se njihova struktura lahko spremeni samo po umetniških zahtevah; d) za predmete etnografske vrednosti, prirodne lepote in redkosti, da se ohrani njihovo stanje, dokler po naravnem procesu ne izgubijo svojega značaja.

Osnutek govori tudi o odtujevanju, izvozu spomenikov, trgovini, teren-skem izkopavanju itd. Zanimiv pa je tudi predlog, ki ureja sodelovanje tujih znanstvenih ustanov pri arheoloških izkopavanjih in raziskovanjih in predvideva vsakokrat poseben dogovor, sklenjen z Ministrstvom prosvete.

Osnutek predvideva tudi organizacijo spomeniške službe. *Narodna oblast vrši zaščito spomenikov po pokrajinskih Spomeniških uradih, ki poslujejo pod nadzorstvom Ministrstva prosvete. O organizaciji in delovnih načinih pokrajinskih Spomeniških uradov bodo izdala federalna ministrstva prosvete posebne uredbe in pravilnike ustrezno razmeram v posameznih pokrajinah. Spomeniške urade vodijo spomeniški konservatorji iz vrst z doktoratom građuiranih strokovnjakov iz umetnostne zgodovine, prazgodovine ali arheologije. Ti reprezentirajo urad pred oblastmi in pred javnostjo, vrše vrhovni nadzor nad vsem strokovnim in pisarniškim delom, sestavljajo proračune in nadzorujejo njegovo izvajanje ter vrše referat svoje posebne stroke. Kot strokovni referenti so jim častno dodeljeni za prazgodovino, arheologijo, etnografijo in varstvo prirode direktorji ali kustosi pokrajinskih muzejev ali njih oddelkov. Za vprašanja tehnične dokumentacije ima urad arhitekta kot pomočnika spomeniškega konservatorja. Da more urad uspešno vršiti poverjene mu naloge, zaposluje po enega konservatorjevega pomočnika ali asistenta iz ene izmed zgoraj imenovanih glavnih strok, restavratorja, risarja, fotografa in ustrezno število pisarniških moči. Na predlog Spomeniškega urada imenuje Ministrstvo prosvete radi prožnejše delavnosti urada in ožjega stika z nepremičnimi spomeniki za dobo treh (pet, deset) let konservatorske zaupnike... Nadalje predvideva osnutek izdajo uredbe in pravilnika o organizaciji in delu spomeniških uradov, o kvalifikaciji, delokrogu, službeni stopnji delavcev, vrstah spomenikov, o načinu proglašanja spomenikov, o registraciji, o naravnih parkih, varstvu spomenikov domačijskega značaja, o pravilnikih za varstvo spomenikov v mestih, o trgovini s starinami in umetninami, o najdbah starin, arheoloških izkopavanjih, ekspropriaciji zemljišč v znanstveno raziskovalne namene, o delu in kompetenci konservatorjev in njihovih zaupnikov ter o izvedbi osnovnih načel varstva za posamezne spomeniške skupine.*

Zanimiva je tudi opredelitev zgodovinskih muzejev. Osnutek našteva med drugimi skupinami muzejev d) *narodno zgodovinsko (politično-zgodovinsko, osvobodilno in podobno)*. Izraz »osvobodilni« se pojavlja že v dopisu uprave tedanjega Ferkovega muzeja v Ptuju (poznejšega Mestnega muzeja) spomeniškem uradu, ki se hoče razširiti za narodnoosvobodilni oddelek in urediti Lackovo sobo, v dopisu Spomeniškega urada na pobudo tedanjega župnika Pavliča v Bistrici ob Sotli, da se ohranijo spomeniki na Svetih gorah in postavi zaradi izrednega položaja in razgledne točke centralni pomnik žrtvam, kot tudi v predlogu z dne 7. julija 1945, da se na ljubljanskem gradu uredi muzej narodnoosvobodilne vojne.

Z objavo Zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije (Ur. l. FDJ, št. 54) z dne 31. julija 1945 je bila prvič zakonsko urejena služba varstva spomenikov na celotnem jugoslovanskem prostoru in so bile dane osnove za organizacijo spomeniške službe, saj zakon v 2. členu predvideva ustanovitev Vrhovnega instituta za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti s sedežem v Beogradu in federalne zavode za zaščito in znanstveno proučevanje

kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Delovanje teh zavodov je pod nadzorstvom federalnih ministrov za prosveto, ki naj v smislu 19. člena predpišejo tudi natančnejše določbe za izvrševanje tega zakona in določbe o ustroju federalnega zavoda. Z objavo tega zakona je prenehal veljati že omenjeni odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin, ki ga je izdal Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije dne 20. februarja 1945, pa tudi tiste določbe Odloka SNOS, ki so zadevale varstvo kulturnih spomenikov.

Po tem zakonu dobi predmet značaj kulturnega spomenika potem, ko mu na predlog pristojne federalne ustanove tako lastnost prizna Vrhovni institut, odločba o zaščiti pa stopi v veljavo z dnem objave v Uradnem listu Demokratske federativne Jugoslavije. Določila zakona torej izrecno govore o zaščitnih premičnih in nepremičnih spomenikih, vendar varujejo interes države s predkupno pravico, v zvezi z najdbami in izkopavanji tudi za premične kulturne spomenike, ki jim še ni priznana lastnost zaščitenega kulturnega spomenika.

Začasni vodja spomeniškega urada prof. Stele in delegat Ministrstva za prosveto Maksim Gaspari sta prav v zvezi s 1. in 3. členom tega zakona opozorila ministra za prosveto v Ljubljani Ferda Kozaka, da bodo po 19. členu ministri za prosveto federalnih vlad predpisali Uredbe o ustroju predvidenih federalnih zavodov: da bi mogli v Sloveniji čimprej uresničiti zahtevo po novem Zavodu Vam predlaga Spomeniški urad osnutek odredbe o ustanovitvi federalnega zavoda za zaščito spomenikov in njegovi organizaciji. Pri izdelavi osnutka so nas vodile več kot četrstoletne skušnje delovanja na področju varstva spomenikov in želja, da bi se delo in pridobitve dosedanjega spomeniškega urada čim naravneje in brez motenj prelile v organizacijo in težnje novega Zavoda in v njem dosegle tisto popolnost do katere razviti se, so jih doslej ovirali najrazličnejši vzroki, predvsem pomanjkanje zakonske osnove in nezadostna povezanost z organi državne in federalne uprave.

Hkrati opozarja dopis na nekatere nejasnosti v novem zakonu, ki je nedoločen prav v osnovnem, v 1. členu in členu 5. izraženem načelu državne zaščite same, ker obakrat govori o tem, da država sme postaviti pod zaščito nepremične in premične spomenike. Gre torej za individualno proglašanje izbranih predmetov in podobno za spomenike, dočim bi od zakona pričakovali predvsem, da proglasi splošno načelo za tisto, kar je v smislu tega zakona spomenik, kakor je to pravilno izrazil do sedaj predpisani Odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin z dne 20. februarja 1945. Poleg take načelne in splošno veljavne zaščite bi pa pravilno lahko obstajalo za primer, da bi kdo v posameznem slučaju dvomil o spomeniškem značaju, ali če bi nastopila potreba, da se na važnost kakega spomenika še posebej opozori. V teh dveh načelnih členih novega Zakona je predvideno posebno priznavanje spomeniškega značaja.

Težava, ki nastaja iz te načelne neodločnosti novega zakona, bi po kakem birokratskem instinktu lahko vse energije izčrpavala za samo podrobno naštevanje in ugotavljanje nepreglednega števila vsakovrstnih možnih spomenikov, mesto da jih izrabi v skrbi za njihove usode, kar mora biti prva in najvažnejša naloga spomeniške uprave. Mislimo, da bi jo bilo mogoče odstraniti vsaj za naše upravno področje s tem, da bi v smislu člena 3. Zakona predlagali Vrhovnemu institutu, ko bo stopil v življenje, da prizna za Slovenijo spomeniško lastnost sumarično, celim za našo domovino karakterističnim skupinam spomenikov. Predlog bi se po našem mišljenju nekako takole formuliral:

Upoštevana je določba zveznega zakona, po kateri federalni zavod daje Vrhovnemu institutu predloge za priznanje lastnosti spomenika ali lastnosti prirodne znamenitosti za spomeniško pomembne nepremičnine ali premičnine. Zato so dosledno uporabljeni izrazi spomenik pod državno zaščito, zaščiteni spomenik, spomenik, za katerega je proglašena državna zaščita ali za zaščito priznani spomenik. Ena osnovnih nalog novega zavoda je, da vodi register spomenikov, postavljenih pod državno zaščito, ki so na ozemlju federalne Slovenije.

Načela spomeniškega varstva, kot so razglašena v zakonu, so mogla veljati le za premične ali nepremične predmete (razen v primerih, ko gre za odtujevanje, izvažanje in podobno), ki jim je v duhu 3. člena Zakona o zaščiti kulturnih spomenikov priznana lastnost spomenika ali lastnost naravne znamenitosti, odločba pa je veljavna šele po objavi v Uradnem listu Demokratske federativne Jugoslavije. Potemtakem postaja bržčas razumljivo nekoordinirano delovanje zbiralnih centrov za kulturnozgodovinske predmete, ne glede, da jim pomagajo referenti za umetnost, znanost in glasbo oddelka za kulturo pri ministrstvu prosvete in vodja zavoda za varstvo spomenikov, saj je imel center pravico razpolagati z vsemi kulturnozgodovinskimi predmeti na območju Slovenije, ki so postali državna last po odloku Avnoja z dne 21. novembra 1944.

Uredba o ustroju in ustanovitvi zavoda določneje opredeljuje naloge zavoda in s tem spomeniške službe, kot jih je mogel zvezni zakon. Poleg že naštetih nalog naj bi bil:

- izvajal nadzor nad stanjem spomenikov,
- izdajal dovoljenja za gradnje ob spomenikih,
- izdajal dovoljenja za odsvojitve, zastavitve in izvoz spomenikov,
- izdajal navodila za vzdrževanje, popraviljanje, restavriranje in dozidavanje spomenikov,
- izvajal na državne stroške vsa dela, potrebna za popravila in vzdrževanje spomenika,
- izdajal dovoljenja za znanstvena izkopavanja,
- izdajal dovoljenja za strokovno fotografiranje, snemanje, merjenje in risanje znotraj spomenikov,
- predlagal davčne olajšave za lastnike nepremičnih spomenikov,
- upravljal vse nepremičnine in premične spomenike, vendar odvzete in razlašene v smislu 14. člena zakona DFJ o zaščiti kulturnih spomenikov,
- dajal predloge za razlastitev spomenikov,
- nadziral izvajanje zakonski določil.

Uredba zavezuje tudi gradbene oblasti: *Da se prepreči nepopravljiva škoda na urbanističnih spomenikih in krajevnih lepotah in zanimivostih, so gradbene oblasti dolžne pritegniti k reševanju urbanističnih vprašanj in načrtov zavod ali od njega pooblaščenega strokovnjaka-zaupnika.* Glede na to, da je bil zavod v Ljubljani, uredba predvideva zaradi zanesljivejšega nadzorstva na terenu častne funkcije zaupnikov, ki naj bi jih imenoval minister prosvete, in sicer za vsak okraj po enega. Uredba tudi v celoti upošteva predlog prof. Steleta, da je uradnikom zavoda in drugim nameščencem spomeniške uprave prepovedano imeti privatne zbirke z zbirateljskih področij, ki so predmet zaščite po zakonu o zaščiti spomenikov z dne 23. julija 1945, zbirati take predmete za zasebnike ali posredovati nakupe. To določilo je bilo iz poznejših določb črtano.

S to uredbo je prevzel novoustanovljeni zavod pisarno, knjižnico, arhiv in študijsko zbirko spomeniškega urada v Ljubljani, katerega delo je prenehalo, osebje pa dobilo primerne naloge v novem zavodu.

7. novembra 1945 je bil sprejet še Pravilnik za izvajanje zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije (Ur. l. DFJ, št. 88 z dne 13. novembra 1945). Pravilnik v 1. in 2. členu podrobno našteva predmete, ki lahko veljajo za nepremične oziroma premične arheološke, kulturnozgodovinske, etnografske in umetnostne spomenike ter nepremične oziroma premične naravne znamenitosti. *Razen predmetov, ki so naštetih v obeh členih, veljajo za kulturno zgodovinske, etnografske in umetniške spomenike ter naravne znamenitosti v smislu 1. člena zakona o zaščiti vsi tisti premični in nepremični predmeti, za katere federalni instituti ali vrhovni institut ugotovijo, da so pomembni za znanost ali umetnost.* Tudi ta pravilnik ne pozna posebne kategorije narodnoosvobodilnih spomenikov, tako da ostaja opozorilo na to kategorijo samo v že omenjenem muzejskem delu osnutka za skupni zakon o muzejih in varstvu kulturnih spomenikov in starin in pobudah s terena, ki sta prav tako v zvezi z muzeji.

Po tem pravilniku so nadzorni organi krajevni, rajonski, okrajni in okrožni ljudski odbori, strokovni organi pa Vrhovni institut in federalni zavodi za zaščito kulturnih spomenikov in federalni zavodi za zaščito naravnih znamenitosti — poleg drugih ustanov, ki jih federalna ali zvezna oblastva pooblastijo, da se smejo baviti z zaščitno službo. Kljub skupnemu zakonu o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti, pravilnik predvideva dve ločeni službi, posebej za varstvo kulturnih spomenikov in posebej za varstvo naravnih znamenitosti. Z izjemo Slovenije so ta predlog v drugih republikah tudi uresničili. Poleg tega so federalni zavodi in Vrhovni institut pooblašteni, da nadzorujejo reproduciranje zaščitenih predmetov, ki so namenjeni tržišču. Vrhovni institut in federalni zavodi pa so tudi pooblašteni, da smejo po potrebi organizirati posebne tečaje za usposabljanje strokovnega kadra za zaščito. Pravilnik vsebuje še določbo o terenskih raziskavah tujih strokovnjakov ali organizacij, kar je predvidel že Steletov osnutek zveznega zakona.

Na podlagi 2. in 19. člena Zakona o zaščiti kulturnih spomenikov je bil za območje federalne Slovenije ustanovljen »Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije«, ki je glede na 12. člen Uredbe o ustanovitvi in ustroju Zavoda prevzel prostore in ves inventar nekdanjega spomeniškega urada. Predajo poslov in imovine Spomeniškega urada so opravili šele 25. oktobra 1945. V prostorih Spomeniškega urada v Narodnem muzeju so se sestali začasni vodja urada univ. prof. dr. France Stele, šef odseka za upodabljanje umetnosti in muzeje pri Ministrstvu za prosveto dr. Stane Mikuz, prof. Boris Bačić, novoimenovani intendant Zavoda dipl. pravnik Stane Lenarčič, delegat Ministrstva za prosveto akad. slikar Maksim Gaspari in novo imenovani ravnatelj dr. Fran Šijanec, diplomirani umetnostni zgodovinar, ki je bil dotlej predstavnik Komisije za ugotavljanje kulturne škode in predstavnik Zbirnega centra za celjsko okrožje. Novi ravnatelj je nastopil službo v zavodu že 4. oktobra 1945, uradno pa mu je bil dodeljen 17. oktobra 1945. Že 5. oktobra je poslal Ministrstvu za prosveto predlog proračuna za leto 1946. Poleg osebnih izdatkov predvideva stroške za izpopolnitev inventarja, proučevanje in fotografiranje spomenikov,

odkrivanje, vzdrževanje in podpore imetnikom. Posebej pa je poudarjena zahteva po preselitvi iz Narodnega muzeja v Narodno galerijo in zahteva po novih prostorih za laboratorij oz. atelje za restavriranje in fotografsko delavnico. Ob tem je prof. Stele poudaril potrebo po vzgoji in izobraževanju restavratorskega naraščaja, po novi izdelavi topografskega gradiva in sistematičnem dokumentiranju in fotografiranju ogroženih ali poškodovanih arhitektur. Ena temeljnih nalog pa je raziskovanje in proučevanje spomenikov, saj je šele na podlagi odkrivanja in poznavanja spomenikov mogoče izdelovati predloge za zaščito, ki jo uživajo le predmeti, katerim je Vrhovni institut priznal spomeniško lastnost.

Glede restavratorstva pravi, da celotni kompleks vprašanj obvlada Matej Sternen, za oljne slike Mirko Šubic. Za vsa tehnična dela na odkrivanju, čiščenju in tehničnem zavarovanju stenskih slik in za restavracijo arhitekturnih notranjščin v celoti priporoča Petra Železnika. Mnogo si obeta od slikarja Maksa Kavčiča v Mariboru, za restavracijo starih arhitektur in urbanistična vprašanja starih mest predlaga arh. Marjana Mušiča, za obnavljanje oltarjev in podobno J. Sojča in A. Zorattija v Mariboru in M. Hohnjeca v Celju, med tem ko je za stavbarsko restavracijska dela obetaven Miloš Hohnjec ml. V celoti je treba obnoviti mrežo zaupnikov in se po možnosti nasloniti na staro.

Hkrati pa je opozoril na vrsto akcij na ogroženih spomenikih: v proštiji cerkvi v Ptujju na možnost odkrivanja slik v južni stranski ladji, na obnovitev porušenega prezbiterija ptujške minoritske cerkve, obnovo notranjščine na Ptujski gori, obnovo zapuščenih kapel na Svetih gorah, obnovo mariborske stolnice, iz porušenega samostana in cerkve v Kostanjevici naj bi dragoceni gradbeni material shranili, cerkev ohranili kot razvalino, priporočljiva pa je obnovitev porušenih delov samostana, na cerkvi sv. Petra nad Želimljami obnoviti streho, skrbeti je za usodo grajske kapele na Turjaku in stenske slike po potrebi sneti, obnoviti strehe na Ahacu nad Turjakom, Vrzdencu, Dvoru pri Polhovem Gradcu, postavlja vprašanje obnove baročne cerkve v Poljanah pri Škofji Loki, opozarja na nadaljevanje čiščenja stenskih slik v ljubljanski stolnici in na usodo Bergantovih slik s Križne gore pri Ložu. Priporočila, ki zadevajo gradove, navajamo malo pozneje.

Mesec zatem je novoustanovljeni zavod razposlal okrožnico, in sicer vsem za kulturo kot tudi vsem za gradnjo pristojnim organom pri okrožnih, okrajnih in mestnih narodnoosvobodilnih odborih, vsem muzejem v Sloveniji, Verski komisiji in škofijskima ordinariatoma v Ljubljani in Mariboru:

Zavod za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije.
Ljubljana, Bleiweisova cesta 24, tel. 24 06.
Štev. ex 16/45
Okrožnica Ustanovitev Zavoda.

Zmagovito zaključene osvobodilne borbe jugoslovanskih narodov izpod fašističnega jarma so uresničile njihove najgloblje in najsvetlejšje težnje, ideale, ki so zaželeli svojo najvišjo obliko v ustanovitvi enotne in svobodno se razvijajoče Demokratske Federativne Jugoslavije. Med one številne pridobitve v prosoh napredka jugoslovanskih narodov ter v prid neoviranega kulturnega razvoja štejemo nedvomno na prvem mestu dragoceno zamisel o zaščiti in proučevanju kulturnih spomenikov, dalekosežen načrt, ki je bil uzakonjen z Zakonom o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ dne 23. julija 1945.

I.

Ministrstvo za prosveto NVS je zato s svoje strani v skladu z omenjenim Zakonom izdalo Uredbo (objavlj. v U. l. z dne 22. IX. 1945, št. 37), ki naj bo izpolnitev dolgoletnih teženj onih slovenskih kulturnih krogov in prosvetnih delavcev, ki so se že od nekdaj utemeljeno borili za uveljavljanje moderne, a domačim potrebam ustrezajoče spomeniške in muzejske zakonodaje. Zato je bil ustanovljen na podlagi omenjenega Zakona DFJ in s pomočjo Uredbe Ministrstva za prosveto NVS »Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije« s sedežem v Ljubljani docela v smislu predhodnih zakonitih določb, sankcioniranih v Sloveniji s prvotnim Odlokom Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov z dne 27. I. 1944 ter na celokupnem državnem ozemlju s prvotnim Odlokom NKOJ z dne 20. II. 1945 (UL — SNOS in NVS z dne 9. VI. 1945).

II.

Zavod (na kratko tudi Zavod za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije) je na podlagi čl. 12 Uredbe prevzel naloge in delokrog bivšega Spomeniškega urada (pisarno, knjižnico, arhiv in študijsko zbirko), s čemer pa delokrog Zavoda še ni izčrpan. Predaja se je izvršila dne 25. oktobra 1945, mesto v. d. ravnatelja Zavoda je prevzel tov. dr. Šijanec Fran. Kot intendant Zavoda je bil imenovan tov. Lenarčič Stanko. Kakor sledi iz celokupne Uredbe, je delovno območje Zavoda v bistvu mnogo širše in večje. Poleg običajnega in že znanega spomeniškega odnosno konservatorskega skrbstva (vzdrževanje, popraviljanje in restavriranje spomenikov) je v Zavodu koncentrirano vrhovno nadzorstvo in upravljanje, raziskovanje, proučevanje in registriranje celokupnega kulturnozgodovinskega, umetnostnega in narodopisnega spomeniškega gradiva, priključeno pa je temu tudi spomeniško gradivo prirodnih znamenitosti (čl. 3 Uredbe).

Izredne važnosti so nadalje še sledeče deloma docela nove naloge, ki jih izvršuje Zavod: priznanje lastnosti spomenikov (odn. lastnosti prirodne znamenitosti), splošna zaščita pred nestrokovnjaškimi posegi, kontrola nad gradbenimi dovoljenji in nad spremembami zaščitenege terena, izdaja dovoljenja o odsvojitvi in izvozu zaščit. spomenikov v inozemstvo, fotografsko snemanje in risanje spomenikov, predlaganje davčnih olajšav za lastnike zaščit. spomenikov, upravljanje spomenikov, ki so bili razlaščeni v državno korist po Zakonu o zaščiti kult. spom. DFJ, predlogi okrožnim narodnim sodiščem za razlastitev ali odškodnino lastnikom spomenikov, nadziranje Narodnih odborov glede izvajanja določil čl. 17. Zakona o zaščiti kult. spom. DFJ (čl. 3).

Notranji ustroj Zavoda v smislu Uredbe se bo spopolnjeval v novem proračunskem letu. Zavod se bo pri svojem delu opiral na obvezno in po Uredbi zajamčeno sodelovanje častno dodeljenih referentov (čl. 5) in na poročila okrajnih zaupnikov, imenovanih od Ministrstva za prosveto (čl. 7).

Z ozirom na posebno važnost sodelovanja z gradbenimi oblastmi v urbanističnih vprašanjih, v zadevah izdelave regulacijskih načrtov in gradbenih projektov, ki segajo v področje spomeniške zaščite v smislu Zakona in Uredbe, opozarjam še posebej na drugi odstavek člena 6. Uredbe. Zavod si zato pridržuje pravico izdajanja takasnih in enkratnih posebnih pooblastil svojim predstavnikom v primeru, kadar gre za nujno ali neodložljivo rešitev v interesu spomeniškega varstva, zlasti da se olajša izvedba zadevnih projektov pod nadzorstvom pooblaščenih strokovnjakov-zaupnikov.

Po členu 6. Uredbe dobiva Zavod vso potrebno pomoč in podporo pri izvrševanju svojih nalog tudi s strani predstavnikov narodne oblasti, zlasti s strani

Okrožnih narodnih odborov, ki so dolžni obveščevati Zavod v primerih, navedenih v istem členu Uredbe.

III.

Vsa kulturna javnost, posebej pa še predstavniki spomeniške in muzejske stroke, arheologi, zgodovinarji, arhitekti in upodabljači umetniki, narodopisci, prirodoslovci in dr. z velikim zadoščanjem in z iskreno radostjo pozdravljajo ustanovitev Zavoda, v katerem vidijo uresničenje dolgoletnih teženj po zagotovitvi sodobno urejenega in strokovnim zahtevam ustrežajočega državnega varstva slovenske kulturne imovine, ki je last vsega naroda. Zavod naj bo veren čuvar najboljših, najplemenitejših kulturnih vrednot, ki jih vsebuje tako zakladnica individualnih umetnin kakor tudi bogastvo kolektivnih ljudskih mojstrov. Zavod naj bo vesten in neumorno delujoč raziskovalec vsega, kar zamore pospeševati naše zgodovinopisje, poznavanje naše preteklosti v zvezi z ohranjenimi spomeniki, proučevanje starin in prirodnih znamenitosti (nasadov, naravnih parkov itd.), v največji meri pa mora biti Zavod prav dandanašnji, v najpomembnejših dneh slovenske zgodovine, preudaren in smel budnik novih pobud za okrepitev kulturne in politične rasti naroda ter duhovne povezanosti z velikimi cilji naše dobe. Zavedajoč se odgovornih in napornih nalog, ki čakajo rešitve na raznih področjih naše javne uprave spričo pomembnosti stopnjujoče se preobrazbe družbenih temeljev v okviru ljudske državne oblasti, ne more in ne sme zaostajati Zavod za zaščito kulturnih spomenikov, tudi on mora biti glasnik v službi onih idealov, za katere so se borili in žrtvovali najboljši sinovi Slovenije.

Spoštujemo vredno tradicijo in hvaležni priznavamo uspešno delo, ki ga je opravil v pretekli dobi od vsega početka zaslužni Spomeniški urad v Ljubljani, posebej pa se klanjamo nepozabnemu spominu našega nenadomestljivega, v mučeništvu za svoj narod izkrvinega tovariša, zaslužnega in pomembnega znanstvenika na čelu bivšega Spomeniškega urada, spominu dr. Franceta Mesesnela. Njegovo umno in srčno vodstvo pogrešamo danes na našem strokovnem področju kot najbolj zevajočo vrzel. Slava in čast Dr. Francetu Mesesnelu!

Ni treba poudarjati, da stoje pred spomeniškim varuhom Zavoda že danes težave, a vendarle nujne rešitve potrebne naloge, ki jih bo treba zaenkrat reševati neposredno v sklopu problemov povojne obnove in to z najminimalnejšimi sredstvi. Tako je npr. poleg kopice izrazito urbanističnih nalog tudi vprašanje restavriranja ogroženih arhitekturnih fragmentov in adaptacije odnosno zaščite pomembnejših gradov le eno izmed najbolj perečih. Marsikateri spomenik umetnostne ali zgodovinske vrednosti, zlasti na polju cerkvene umetnosti, je bil med vojno za vedno uničen, mnogo večje pa je število takih, ki jih bo treba zavarovati in restavrirati brez odloga. Zato so nam potrebni zadevni podatki, ki jim sledi razvrstitev z ozirom na nujnost prvih zaščitnih ukrepov. Topografske registrature Zavoda bodo nujno potrebovale Vašo pomoč, naša navodila jo bodo vsekakor upoštevala.

Prosimo vas, da sodelujete v interesu ohranitve slovenske kulturne imovine, ki predstavlja poleg gospodarskih dobrin sleherne žrtve vredno postavko najprezentativnejšega pomena, bodisi v moralnem smislu odgovornosti za kulturno vzgojo naših ljudskih množic, bodisi pred zunanjim forumom veljave in ugleda v inozemstvu; tako dedščino smo dolžni ohraniti častno in oponovno kasnim rodovom in našim potomcem. Zavedajoč se naše odgovornosti Vas prosim tudi v bodoče vzajemnega sodelovanja z Zavodom za zaščito kulturnih spomenikov ter se Vam iskreno zahvaljujem za doslej že izkazane doprinose k spomeniškem varstvu.

Smrt fašizmu — Svobodo narodu!

Ravnateljstvo Zavoda
za zaščito kulturnih spomenikov
Slovenije:

dr. Šijanec Fran, s. r.

Kakor smo že omenili, je prof. Stele v oktobrskem poročilu posebej opozoril na vprašanje gradov, tako požganih kot tudi ohranjenih, pa zaplenjenih. Posebno pozornost po njegovem zaslužijo: Križ, Zalog, Vurberk (tega naj bi ohranjali kot znanstveno in lepoto pomembno razvalino), Gornji grad (tu omenja dragocene stenske slike!) naj bi obnovili, Boštanj pri Grosupljem, Bokalce pri Ljubljani, Slovenska Bistrica (tu naj bi z zaplenjenim pohištvo iz Attemsovih gradov ustanovili muzej fevdalne stanovanjske kulture). Nadalje je treba paziti na usodo še naslednjih gradov: Begunje, Ptuj, Dornava, Borl, Bizeljsko, Rajhenburg, Brežice, Štatenberk, Sevnica, Hrastovec, Negova, Pišce, Stari grad pri Novem mestu, Otočec, Turjak, Hmeljnik, Gracarjev turn. Zanimivo je, da ta seznam sploh ne upošteva tedaj že priključenega osvobojenega primorskega dela Slovenije.

Usoda gradov pa je zaposlovala spomeniški urad že prej. V dopisu, naslovljenem na Znanstveni inštitut kot pristojni spomeniškovarstveni organ, piše prof. Stele že 3. julija o problematiki gradov. To pismo pomeni v praksi začetek dolgoletne akcije za reševanje grajske arhitekture, saj so temu sledile še druge intervencije in v naslednjih letih tudi posebna posvetovanja. Zaradi likvidacije nemške in sploh velikozemljiške posesti, tako piše prof. Stele, kakor tudi vsled vsakovrstnih po vojni povzročenih katastrof nastopa za gradove v Sloveniji najbolj kritična doba v njihovi zgodovini. Ker gre kljub najožji povezanosti teh stavb s sedaj končno odpravljenim družbenim redom, nazadnje le za spomenike, ki predstavljajo velike vrednote v gmotnem in kulturno zgodovinskem oziru, sem prepričan, da nova ljudska oblast ne sme brezbrizno mimo tega vprašanja, naj bi se kazalo še tako težavno in ponekod mogoče tudi nesimpatično.

Za trezno presojo vprašanja gradov je treba upoštevati tele momente:

Na deželi predstavljajo gradovi vrsto solidno zgrajenih, okolico po obsežnosti daleč prekašajočih stavb, ki so doslej služile reprezentanci in gospodarstvu privilegirane družbenega sloja. Čeprav ne ustrezajo vselej sodobnim načelom praktične porabnosti, predstavljajo vseeno ogromen in nepremičninah realiziran kapital, ki ga je z največkrat sorazmerno malenkostnimi preureditvami mogoče vrniti življenjskemu obratu, dočim bi ustvaritev po vseh novodobnih načelih zgrajenih tistim namenom služečih stavb zahtevala veliko časa, mnogo denarja in ogromno dela, katero sedanji trenutek tudi na drugih življenjsko bolj perečih področjih komaj pričakuje.

Z ustrežno porabitvijo teh zgradb lajšamo torej pereče težave sedanosti in pomagamo na dnevni red raznim problemom, ki bi sicer morali čakati, narodu pa ohranimo veliko v stavbah naloženo premoženje, ki bi sicer brezplodno propadlo.

Kot kulturni spomeniki monumentalne vrste predstavljajo naši gradovi priče devetstoletnega stavbarskega snovanja med nami in omogočajo zgodovinarju točne poglede v preteklost kulture in zgodovine dogajanja na naših tleh, ki bi mu brez njih bili večno zakriti.

Oprema gradov, kolikor je še ohranjena, predstavlja danes eno zadnjih priložnosti, da ohranimo potomcem odlične priče nekdanje kakovostno prefinjene umetne obrti in s tem sodobnike spodbujamo v tekmovanju. Ohranjena na mestu, v prvotnem okolju, predstavlja za umetno obrtno posest mnogo večjo vrednost kakor jih more ohraniti v najradikalnejše urejenem umetnoobrnem muzeju. Gradovi s svojo staro opremo so namreč poleg starinskih cerkva naši najučinkovitejši in vse pozornosti vredni muzeji.

Zemljepisno izredno živahna, slikovita, monumentalna ali romantična slovenska pokrajina ima prav v gradovih in njihovih razvalinah najbolj posrečeno izpopolnilo,

ki po dčrtu je njen svojstven značaj in povečuje njeno mikavnost. Turistični interes naše domovine močno povečuje željo po ohranitvi gradov.

Če pa gradove ohranjujemo, jim moramo določiti tako vlogo v sodobnem življenju, ki bo njihovemu značaju in njihovi zgodovinski ter zanimivostni pomembnosti tudi zares ustrezala, določiti jim moramo take nove smotre, ki njih zgodovinske posebnosti in pričevalnosti ne bodo uničili. Taki smotri so: muzej, kulturni dom, okrevališče, kmetijske, gospodinjske ali podobne šole. Pri nujno potrebnih adaptacijah in preučitvah za take sodobne namene je treba paziti na to, da se ohranijo v starih oblikah, ki so za celotni izraz stavbe značilni, zgodovinsko pričevalni ali umetnostno spomeniški, kakor v fasadah, stopnišču, veži, kapeli, dvorani, štukaturi, freskah, posebno pa tudi z eventualno še ohranjenimi starinsko opremljenimi prostori.

Nato navaja nekaj tipičnih in po njegovem mnenju posebne pozornosti vrednih primerov s predlogi za ev. porabo ali preureditev. Tako na primer bi bilo treba grad na Bledu preurediti v muzej s posebnim ozirom na turistični značaj kraja. Deloma bi ga opremili s starim pohištvom in drugimi starinskimi v gradu ali okolici nahajajočimi se predmeti, deloma pa uredili v njem majhen etnografski muzej.

Grad v Mariboru že sedaj zgledno služi muzejsko arhivskemu namenu. Grad v Ljubljani naj bi preuredili v muzej narodne osvoboditve in etnografski ter zgodovinski muzej. Požgani gradič Bokalce v najbližji ljubljanski okolici naj se pokrije, da se zavarujejo dragoceni ostanki štukatur in fresk v I. nadstropju, vhodna veža in stopnišče. Gradič bi bil primerno restavriran še vedno vse pozornosti vreden za ljubljansko okolico že edinstven primer predmestnega dvorca. Prvo nadstropje naj bi se ohranjevalo starinsko opremljeno kot ogleda vreden objekt, ostalo bi se dalo porabiti za manjše okrevališče, na primer za umetnike, pisatelje, kulturne delavce ali podobno. Isto velja za Habah pri Trzinu, kjer ima I. nadstropje freske in imitacije gobelina, ki jih je slikal Fr. Jelovšek.

Grad v Ptujju, ki je že v sedanjem stanju dragocen muzej, naj bi se prepusti popolnoma muzejskim namenom, ker se je v Ptujju nakopičilo toliko dragocene muzejskega gradiva, da sedanji muzej v dominikanskem samostanu ne zadoštuje več. Tam naj bi ostala biblioteka, lapidarij in ostalo naj bi se osredotočilo na gradu, ki bi predstavljal v vsej Jugoslaviji čisti edinstven muzej in umetnostno pomembno privlačnost.

Za okrevališče kulturnih delavcev ali pod. se priporoča grad Strmol pri Kranju, grad Štatenberk pri Makolah, ki je po bogastvu svojih s štukom okrašenih soban v I. nadstropju edinstven med našimi gradovi. Velik stavbarski kompleks bi poleg tega lahko služil še večjemu gospodarstvu. Isto velja za Smednik z dragocenimi freskami v kapeli in dvorani.

Predvsem za namene kulturnega doma bi bil priporočljiv grad v Ormožu (edinstven empire), Brezicah, Murski Soboti, Dornavi, Slovenski Bistrici.

Za kmetijske šole ali podobne namene bi bil priporočljiv Borl, restavrirana sedaj požgana Soteska, Snežnik, Fala pri Mariboru, Planina, Boštanj pri Grosupljem, Brdo pri Kamniku, Krumperk, Bizeljsko, Zalog pri Moravčah, Gor. Lendava, Radgona, požgani kostanjeviški samostan, požgani Križi pri Kamniku, bivši samostan Bistra in še cela vrsta drugih.

Turistično predstavlja radi starinske oblike in posrečenega položaja v okolici Tolsti vrh pri Šentjerneju (edine pri nas ohranjene necerkvene stenske slike začetka XVI. stoletja), Stari grad in Otočec pri Novem mestu in še nebroj drugih. Sploh bi kazalo pri večini požganih spomenikov »doline gradov« ob Krki s Hmeljnikom vred (redko kakovostna arhitektura) posvetiti največjo pozornost zaradi turistične pomembnosti in načrtno rešiti vprašanje njihove bodočnosti.

Delo na obnovitvi teh spomenikov se je na mnogih krajih že začelo, krajevne potrebe zahtevajo, da se ne odlašajo; pogosto je nujno vsaj prekritje, da se ohranja pred propadom požgano, a še porabno zgodovinsko pomembno stanje.

Poročilo sklene s pozivom na Znanstveni inštitut, ki s svojo komisijo za ocenitev vojne škode ni brezbrizen za te spomenike. Ker pa je zgubljena pogosto za vselej vsaka sedanja prilika za študij in nepokvarjeno ohranitev teh spomenikov, katero bi danes zamudili, bi predlagal, da se določijo za pooblaščene, ki potujejo in te vrste spomenike obiskujejo predvsem zgodovinarje, če ne že umetnostne zgodovinarje dr. F. Šijanca, dr. St. Mikuža in E. Cevca in Antona Demšarja, ki kaže pravo vnemo za tako delo, se zde za ta namen posebno priporočljivi. Kot vodilo za njih delo naj bi se uveljavilo:

1. da vodilne stavbenike pri teh delih opozore na zgodovinsko karakterološke posebnosti in značilnosti posameznih stavb in z njimi pretresejo tehnične načine, s katerimi je mogoče zgodovinski značaj najbolje ohraniti,

2. da napravijo opis sedanjega stanja in ga deponirajo pri spomeniškem uradu,

3. da sedanje stanje in važnejše posameznosti, freske, štukature, boljše pohištvo, slike itd. fotografirajo,

4. da se v kočljivih slučajih na kratek način sporazumejo s Spomeniškim uradom, ki utegne imeti že v polpreteklosti ugotovljene kake posebne želje ali navedbe.

Medtem je Komisija za ugotovitev škode na kulturno zgodovinskih predmetih Slovenije že ugotovljala tudi škodo na gradovih, popisovale pa so jo tudi okrajne komisije. Vendar so te komisije v prvi vrsti ocenjevale škodo na gospodarskem inventarju, pri ocenjevanju stavb pa niso ločevale grajskih stavb od gospodarskih prituklin. Zato je poročal predsednik Okrožne podružnice v Novem mestu za ugotovitev škode na kulturno zgodovinskih predmetih tov. Bogo Komelj, da popisi okrajnih komisij niso zanesljivi, in poslal dopolnjen seznam požganih gradov z območja trebanjskega in novomeškega okraja. Seznan gradov z imeni lastnikov ter oceno škode na stavbah in inventarju zajema še Rakovnik, Mirno, Dob, Lansprež (ta je bil le delno poškodovan), Hmeljnik, Stari grad, Otočec, Pogance, Zalog, Breitenau, Bajnof, Ruperčvrh, Sotesko, Prežek.

Tudi arhitekt Marjan Mušič, ki je tedaj delal na Ministrstvu za gradnje, je v začetku oktobra poročal vodji zavoda dr. Franu Šijancu o Turjaku in Ribnici. Restavracija Turjaka ni v celoti izvedljiva, so pa poedini deli, ki jih je po svoji arhitekturni lepoti in kulturno historičnem poudarku možno ohraniti in sicer Dalmatinovo kapelo, oba okrogla stolpa, vmesni trakt s stropnim plastičnim dekorjem ter kapelo ob glavnem vhodu. Od vsega ostalega izluščiti vse plastično in arhitekturno gradivo in ga inventarizirati in shraniti. Ob ribniškem gradu poudarja vhodno partijo in da na mestu gradu predvidevajo kulturni center. Naslednje Mušičevo opozorilo zadeva še druge dolenske gradove, in sicer Otočec, Stari grad, Gracarjev turn, Vrhovo, Prežek, Sotesko in Žužemberk, hkrati s poročilom o gradovih opozarja tudi na regulacijo Novega mesta. Po Mušičevih navodilih je zavod opozoril NO Turjak, naj se loti popravila strehe nad kapelo, material naj bi nabavili s pomočjo prebivalstva. NO Turjak je odgovarjal, da nima denarja za kakšne večje ukrepe.

Naposled pa je prišlo še do tako imenovanega anketnega sestanka v zvezi z gradovi 14. decembra 1945 na Ministrstvu za prosveto. Poleg šefa odseka za umetnost in muzeje pri ministrstvu za prosveto dr. Staneta Mikuža, v. d. ravnatelja Zavoda za zaščito kulturnih spomenikov dr. Frana Šijanca, univ. prof. dr. Franceta Steleta, zastopnika zbirnega centra Čora Škodlarja in zastopnice

gradbenega odseka pri MNO ing. Šukljeto so se sestanka udeležili še predstavniki Ministrstva za gradnje (ing. arh. M. Mušič), Ministrstva za kmetijstvo (ing. I. Lapajne), Ministrstva za gozdarstvo (ing. Rajner), Ministrstva za socialno politiko (dr. Brenčič), Ministrstva za narodno zdravje (dr. Reja), Ministrstva za notranje zadeve (dr. Marc) in Ministrstva za trgovino in oskrbo in turizem (ing. arh. Mesar).

Po pozdravnem nagovoru je povzel besedo ravnatelj Zavoda dr. Šijanec:

Zavod za zaščito kulturnih spomenikov v Sloveniji je kot prevzemnik bivšega Spomeniškega urada dolžan, da nudi vsem kulturno in umetnostno zgodovinsko važnim gradovom Slovenije po zakonu zajamčeno spomeniško zaščito. To jamstvo je prevzel zavod v skladu z zakonom o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ z dne 3. julija 1945, z uredbo ministrstva za prosveto NVS z dne 27. avgusta 1945 in z vsemi ostalimi uredbami zvezne vlade FLRJ. Vprašanje spomeniške zaščite in zagotavljanje obnovitvenih sredstev je zadobilo še poseben pomen v sedanjih povojnih prilikah, ko je potrebna skrajna izraba gospodarskih sil in kar najbolj ekonomična štedljivost pri uporabljanju materialnih sredstev države. Silne rane, ki jih je zasekala pretekla vojna v življenju naših narodov, so vidne tudi na kulturnem področju, zlasti še na kulturni posesti in narodni imovini, ki z njo upravlja naša ljudska oblast in o kateri odločajo preko nje ljudske množice same. Celokupno skrb nad upravljanjem kulturno pomembnih premičnin in nepremičnin je prevzela v svoje roke v imenu naroda in njegove osvobodjene domovine ljudska oblast sama, tj. Narodna vlada Slovenije, najvišja naredbodajna in upravna oblast ljudstva samega.

Zato je danes naša posebna dolžnost, da se z vsemi silami zavzemamo, da naši kulturno zgodovinski spomeniki, priče slovenske zgodovine in priče snovanja preteklih rodov ne propadejo in da jih pravočasno zavarujemo pred nadaljnjimi poškodbami. Izven dvoma je, da predstavljajo tudi gradovi, arhitekturni spomeniki fevdalni dob, v kolikor so zgodovinsko in umetnostno pomembni, važen dokumentaren material naše preteklosti, ono gradivo, v katerem se zrcalijo ekonomske, socialne in politične razmere zgodovinskih razdobj razvoja naših ljudskih množic. Z njimi je v nemajhni meri povezana usoda slovenskih ljudskih množic v oni dobi, ki ne pomeni samo suženjstva, hlapčevanja in izkoriščanja s strani privilegiranih stanov, temveč prikazuje tudi od časa do časa pozitivne sile rasti in krepitve slovenske ljudske zavesti v smeri splošnega kulturnega napredka in borbe za osvoboditev izpod oblasti germanizatoričnih fevdalnih izkoriščevalcev. Omenim naj neizbrisno mogoče napore kmečkih puntov, dobo reformacije XVI. stoletja, ko so bili s Trubarjem, Bohoričem in Dalmatinom položeni prvi temelji slovenske književnosti, dobo prosvetljenstva in preporoda, da ne omenjam iz ožjega umetniškega področja še očarljivih prič najzgodnejšega slovenskega slikarstva, ciklov srednjeveškega stenskega slikarstva, fresk in vsega drugega, kar presega naš okvir zgolj bežnega naštevanja.

Z isto pravico kakor hranimo pričevanja ljudskega ustvarjanja meščanskega XIX. stoletja od romantike do moderne, čuvamo stavbarske spomenike srednjeveških dob stoletij fevdalizma in postanka prvih slovenskih mest in trgov, z isto pravico do obrambe in proučevanja zgodovinskega gradiva, kakor gre slehernemu kulturnemu narodu. Spomeniško varstvo je tako v Sovjetski zvezi, kakor pri zahodnih narodih, da se spomnimo npr. zaščite ruskih gradov, cerkva in podobnih spomenikov ali francoskih gradov in katedral na zavidanja vredni višini. Zato je naša skrb, da ne zaostajamo v tem pogledu za drugimi kulturnimi narodi in da posvetimo prav danes, ko narekuje dejstvo izročitve slovenskih gradov upravam ljudske oblasti in vprašanje njih spomeniške zaščite, vso potrebno pažnjo izgradnji sredstev take zaščite. V to svrhu bo treba izdajati sporazumne ukrepe, ki naj bodo plod vzajemnega sodelovanja vseh prizadetih organov in predstavnikov naše uprave.

Sl. 6 Prvi ravnatelj republiškega zavoda za spomeniško varstvo dr. Fran Šijanec (leta 1951 v Vipavi po odkritju spominske plošče dr. Francetu Mesesnelu)
Fig. 6 The first Director of the Republic Institute for the Monument Conservation, Dr. Fran Šijanec (at Vipava, in the year 1951, after unveiling a memorial tablet in honour of Dr. France Mesesnel)

Dosedanje izkušnje so pokazale, da so napake, nerednosti in pomanjkljivosti, na katere smo naleteli v posameznih primerih naše prakse zgolj posledica nezadostne koordinacije sil in plod nesistematskih posegov v upravo kulturne zaščite. Izogniti se emoramo v bodoče samovoljnih posegov in ukrepov z vso potrebno strogotjo, zato je na drugi strani nujno potrebno, da seznanijo vse vstopnje naših oblasti z določbami naše državne spomeniške zakonodaje. Vse višje državne oblasti in ustanove, ministrstva in okrožni narodnoosvobodilni odbori naj upoštevajo zaščito slovenske kulturne dediščine v zavesti, da velevalo ljudski in državni interesi najzgodnejše delovanje upravnih organov tudi v zadevi spomeniškega varstva, da je treba v našem primeru sporazumevanja in enotnega nastopa že pri najnižjih upravnih enotah, zlasti pri posameznih krajevnih odborih na deželi. Naši zaupniki so po zakonu in uredbi deležni vse potrebne podpore ljudskih oblasti, ministrstva vseh resorov pa so zainteresirana, da uredi vprašanja prevzema in uporabljanja gradov v skladu s potrebami naše države. Vse stroške naše javne uprave se bavijo danes

z najnujimi problemi pridobitve novih ustreznih prostorov. Zavod za zaščito kulturnih spomenikov jih bo podpiral s svoje strani z vsem potrebnim razumevanjem, odveč je poudarjati, da je vprašanje namestitve, porazdelitve, in racionalne uporabe prostorov najaktualnejše važnosti, seveda ne na škodo interesov zaščite ljudske kulturne imovine in njene spomeniške zaščite.

Najvažnejša in osrednja točka našega današnjega anketnega sestanka je sestava registra ali seznama gradov z ozirom na stopnjo uporabnosti, možne obnove in event. potrebne celokupne spomeniške zaščite. Poslednja obsega dvoje možnosti: 1) grad se v celoti proglašuje kot spomeniško zaščiten objekt in ne preda praktičnim svrham oziroma praktičnim ustanovam, 2. grad se delno ali v celoti zaščiti in obenem izroči praktičnim ustanovam posameznih resorov.

Zatem je povzel besedo predstavnik Ministrstva za gradnje in referent za arhitekturo in urbanizem ing. arh. Marjan Mušič, ki je govoril o stanju gradov na Dolenjskem:

Vloga gradov se je tekom narodno osvobodilne borbe temeljito spremenila. Zgrajeni v dobi fevdalizma, so bili nosilci tedanjih naprednih tokov v razvoju človeške družbe, dokler ni njihova moč s pojavom kapitalizma začela pojemati. Zadnji ostanki nekdanj mogočnih fevdalcev, ki so imeli še nedavno v posesti večino naših gradov, so se kot izraziti reakcionarji povezali s fašizmom in so bili kot nazadnjaški in parazitski element uničeni ali pognani z naše zemlje. Oblast delovnega ljudstva je dokončno obračunala z njimi in jim iztrgala zadnje korenine, ki so jih še vezale z našo zemljo. V narodnoosvobodilni vojni prebujene ljudske množice so uresničile sen kmečkih puntarjev, ki svojih ciljev pred 400 leti radi osamljenosti niso mogli doseči.

Velika domovinska vojna, oplojena s pridobitvami osvobodilne borbe, je zadnjim izrodkom fevdalizma zlomila hrbtenico. Gradovi so bili zadnjič v zgodovini utrjene postojanke reakcije, ki jih je val nacionalne revolucije pregazil. Danes so postali ti stoletni stiskalci last slovenskega ljudstva.

Zlomljen je stari sistem, ki je ugnetal delovnega človeka, poraja se nova doba, ki postavlja vsako dejanje, vsako stvar na svoje mesto po vrednosti, po svoji pomembnosti. Tudi pogled na našo zgodovino se je temeljito spremenil. Če priznamo za osnovo razvoja človeške družbe, ki je gibalo zgodovine, produkcijske odnose, potem smo postali imuni do vseh recidivnih pojavov, potem nam tudi gradovi kot tvorba fevdalizma ne morejo biti več nevarni. Temelji nove dobe so trdno postavljene, nanje oprti razvoj gre svojo jasno začrtano pot, sodelovanje najširših ljudskih plasti pa daje zagotovilo, da se staro nikdar več ne povrne.

Gradovi so last države, so last ljudstva. Obravnavati jih moramo kot zgodovinske pomnike, kot krajevne lepote poudarke, kot arhitekturne umetnine. Naša zrelost nam vелеva, da smo pravični do umetnin poprejšnjih stoletij, da skrbno negujemo našo slikarsko in kiparsko prošlost, da vodimo račune o naši arhitekturni tradiciji. Naša arhitekturna prošlost se zrcali v zasnovah naših mest, kjer je ohranila trdoživost cestne mreže in parcel vse v današnje dni prvotni urbanistični koncept, zrcali se v naših mestnih in vaških hišah, v cerkvah in končno v naših gradovih. Njih arhitektura je bila za tedanji čas zelo napredna, posebno v dobi renesanse, ko je privabila v naše kraje renesančne arhitekta, ki so zgradili večino naših gradov. To so edini kulturni spomeniki renesanse pri nas, saj so naša mesta in cerkve, ki so nastajale tedaj na periferiji gospodarskih dogajanj, tičala še globoko v gotiki in so šele dosti kasneje odprla vrata na stežaj baroku.

Najpomembnejši so gotovo gradovi na Dolenjskem. Večina na njih je v takem stanju, da bodo skoro postali prave razvaline in ne bo niti prilike, da bi izdali o njih potrebno strokovno monografijo, ki je doslej nimamo. Vseh teh gradov ne bo možno niti delno obnoviti; prevelike so naloge obnove naše izmučene dežele, našega uniče-

nega gospodarstva, pretehtne po naloge načrtne izgradnje naše domovine. Zato nikakor ne sme biti kriterij pri obnovi gradov le oskosrčni arheološki, da moramo namreč vse, kar je staro obnoviti; poudarek na kulturi, tj. zgodovinski in umetnostni kvaliteti je tisti, ki nas naj vodi.

Pri današnjih velikih potrebah ekonomije, je gotovo zelo važen poudarek uporabnosti gradov. Vsi oni gradovi, ki imajo poleg svojih kulturnih kvalitet tudi ostale predpogoje, kakor postavim zdravo in sončno lego, povezanost s prometom itd. naj bodo, kolikor je to mogoče, uporabljeni, vendar naj ne bo edino ta kriterij odločilen pri obravnavi restavracije. Saj se kot tehniki v polni meri zavedamo, da je nemogoče s pridom preurediti grad, ki je zrastel na povsem drugačni funkciji, za potrebe sedanjosti, še manj bodočnosti. Zasilna preureditev je spričo pomanjkanja tovrstnih zgradb upravičena, vendar naj ne postane pravilo.

Gradove, ki imajo v sebi vse predpogoje za obnovitev, bomo dodeljevali kulturnim namenom in namenom kolektivne uporabe za dobo letnih mesecev; za stalno bivanje v raskavih zimskih meeskih gradovi ne prihajajo v poštev. Mnogo teh gradov tudi ne bo mogoče v celoti obnoviti; preveč so uničeni, predragocena bi bila restavracija in bi grešili, ker bi odvzemali sredstva obnovi našega podeželja. Zato bo potrebna od slučaja do slučaja zelo individualna presoja. Pregledati bo treba vsak objekt zase, ugotoviti in preceniti po stopnji uničenja vse tisto, kar je kulturno pomembno. Na tej osnovi bo izvršen restavracijski načrt, ki bo prikazal obseg in način obnove. Vsega tega hkrati in takoj ne bo mogoče izvršiti, marsikaj bo treba odložiti na kasnejši čas. Nujno so pa potrebni takojšnji okvirni restavracijski načrti, ker je potrebno zasilno obvarovati pred razpadanjem vse tiste dele, ki jih bomo v okviru teh načrtov nekoč obnovili.

Na osnovi teh načelnih vidikov podajam kratko in nepopolno poročilo o stanju gradov na Dolenjskem. Nepopolno zato, ker sem si mogel zgolj površno ogledati le tiste gradove, ki so ležali ob mojih službenih potezah v zvezi z regulacijskimi posegi na našem podeželju.

TURJAK: Požgani in delno porušeni Turjaški grad uničuje sedaj že tretja zima. Njegova arhitekturna kompozicija obstoji iz štirih traktov, ki oklepajo v sredi prostano štirioglato dvorišče; na stikih traktov so obrambni stolpi, v diagonali korespondirata »nova« in »stara«, tako imenovana Dalmatinova kapela. Prvi opazni zametki gradu segajo v dobo gotike, v renesansi je grad dobil svojo razsežno arhitekturo, v baroku pa poedine dopolnitve, okras in inventar. Inventarja je danes le še malo, umaknil ga je v Italijo pobegli lastnik še pred razrušenjem. Razsežni grad je neenakomerno poškodovan. Medtem ko je vzhodni trakt, ki je bil izpostavljen neposrednemu težkemu obstreljevanju, tako zelo poškodovan, da pri uvidevni presoji njegova restavracija ne prihaja v potev, je predvsem del južnega trakta z glavnim vhodom in povsem nepoškodovano »novo kapelo« ter ves zahodni trakt s stroknimi splastikami in slikarskim okrasom v glavnem le požgan in govore za njegovo restavracijo vsi tehtni razlogi. Prav posebej pa velja to za tako imenovano Dalmatinovo kapelo z gotskimi stenskim freskami, kjer je konservatorski poseg nujen, če nočemo, da še sedaj močno poškodovane in od vlage načete freske povsem ne propadejo. Odločiti se je nemudoma, posebej glede restavracije kulturno in umetnostno pomembne kapele; v slučaju odločitve po restavraciji so potrebne takojšnje najnujnejše mere za stabiliziranje v izogib propadanja arhitekture in fresk; če pa do restavracije ne pride, je potrebno izvršiti grafični pošnetek kapele in kar je glavno, strokovnjaško posneti s sten freske in jih na varnem deponirati. V nobenem primeru pa ne sme ostati pri sedanjem stanju. Od vsega ostalega, kar verjetno ne prihaja za restavracijo v poštev, je treba izluščiti vse plastično in arhitekturno gradivo, ga inventarizirati in shraniti. Pohištvo, v kolikor ga je še ostalo, ne predstavlja sicer posebne vrednosti in je deloma demolirano, deloma pa tudi že močno preperelo, vendar je potrebno vrednejše primere shraniti v suhem

in varnem prostoru. Ni mogoče ugotoviti, koliko vrednost je bilo že doslej odnešenega. Vemo le to, da se vedno češče pojavljajo že poznani predvojni in novi vojni špekulanti, ki vohajo v teh predmetih vrednost in ne čutijo nikjer pravega gospodarja ne čuvarja.

Grad je pomemben po svoji arhitekturi, po svoji legi in po svoji zgodovini, prav posebej v zvezi z našo reformacijo in končno po zmagoviti borbi naših brigad, ki so v njem zdobile oboroženo moč združene reakcije. Radi vseh teh dejstev je delna restavracija gradu vsekakor utemeljena.

SOTESKA: Soteški grad je pomemben po svoji lepi, sončni legi in po svoji enoviti renesančni arhitekturi z notranjim prostranim arkadnim dvoriščem. Grad je požgan in razen južnega vhodnega trakta že močno razkrojen. Menda se za njegovo obnovo zanima Gozdarsko ministrstvo. Restavracija je v vsakem oziru utemeljena, saj je grad v letnih mesecih sredi lepe krajine ob zgornjem toku mlade živahne Krke, ki se vije po sočnih tokavih, uporabljiv za vse v poštev prihajajoče namene (okrevališča, letovišča, kongresi itd.). V slučaju, da ne bi prišlo do restavracije celotnega gradu, bi na vsak način kazalo grad vsaj delno restavrirati in poedine obnovljene dele medsebojno povezati v vrtni arhitekturi. Poglavlje zase so grajski vrtovi, ki so ohranjeni z vso bogato vrtno arhitekturo.

OTOČEC: O lepoti krajine in gradu bi bilo odveč izgubljeni besed, saj je ta predel Krke s svojimi stoterimi otočki, na čigar največjem stoji grad, vreden, da se ga v celoti zaščiti kot naravni spomenik. Jedro gradu sega vsaj v gotiko, njegovo bogato in lepo arhitekturo pa mu je dala renesansa. Grad je požgan, njega zapadni del se zaradi trhljenih pilotov pogreza. Po nalogu prosvetnega ministrstva bo gradbeni oddelek Novomeškega okrožja izdelal načrte za obnovitev gradu, ki naj bi bil preurejen v muzej in galerijo Dolenjskega. Kolikor mi je bilo mogoče presoditi iz levega brega Krke — oba mostova sta namreč porušena — bi restavracija gradu zahtevala takojšen tehnični poseg pri zavarovanju razgaljenih zidov, še posebej zato, ker je bilo poslopje že dve zimi izpostavljeno vremenskim neprilikam. Nadaljnji tehnični posegi pred restavracijo so prekritje gradu in izmenjava trhljenih pilotov.

STARI GRAD: Poleg Gracarjevega turna morda eden najstarejših dolenjskih gradov. Grad leži na južnem robu gričevja ob boku Trške gore na krasnem sončnem položaju. Grajsko jedro je štirioglati stolp, ki datira verjetno iz romanike; ostali arhitekturni kompleks je renesančen. Danes je grad, prav kot ostali požgan in na njem gloda čas. Kolikor ne bi prišla v poštev obnova gradu v celoti, priporočam obnovo najstarejšega stolpa, katerega je treba čimprej prekriti z nizko šatorasto opečno streho. Z ozirom na svojo izredno in zdravo lego, ter na krajinski poudarek, bi bilo kljub vsemu dobro premisliti, preden bi opustili misel na obnovo, saj bi grad v letnih mesecih s pridom služil novim nalogam.

GRACARJEV TURN (Tolsti vrh): Gracarjev turn ali Tolski vrh leži v območju Gorjancev blizu Št. Jerneja in je eden najlepših in najpričupnejših slovenskih gradov. Grad je tesno povezan z našo kulturno zgodovino preko Janeza Trdine, ki ga je z lastnikom Rudežem družilo iskreno prijateljstvo, utrjeno na svobodoljubju in slavijanstvu. Prav tako je grad povezan s spominom na pokojnega Franceta Mese snela, ki se je z vso vnemo trudil, da mu odkrije vse doslej skrite lepote in je prav njegova zasluga, ga so bile tik pred vojno odkrite in renovirane renesančne freske v starem stolpu. Jedro gradu sega verjetno v dobo romanike, zorel je v gotiki, a končno obliko z intimnim arkadnim dvoriščem je dobil v renesansi. Grad je požgan, vendar je v boljšem stanju kot prejšnji, ker se lastnica gradu, Rudeževa vdova trudi, da zaustavi nenehno propadanje. Grad se bo v celoti obnavljal s privatno iniciativo, potrebna pa bo pomoč. Lastnica je zaenkrat dala prevleči razgaljene vrhnje stropove z bitumenom. Najstarejši del gradu, stolp, je nujno potrebno takoj prekriti, da bodo ostali ohranjeni vsaj fragmenti nedavno odkritih in restavriranih renesančnih fresk.

VRHOVO: Na restavracijo požganega gradiča Vrhovega ni misliti. Kakor je poznano, je bila v gradu najpopolnejša Carniolica, ki je menda še v Grazu, kamor

je bila maknjena. Pomenila bi veliko znanstveno obogatitev naše univerzitetne biblioteke.

PREŽEK: Prav v okrilju Gorjancev stoji trdno iz kamna zidan in neometan Prežek. Arhitektura gradu je izredno enostavna, nič več kot kubično telo. Restavracija gradu bi bila enostavna, treba pa je čim preje obnoviti streho ali pa vsaj zasilno prekriti razgaljene zidove. Grad bi bil uporaben za vsakršne namene, saj je v njegovi neposredni okolici poleti in pozimi enako lepo. Restavracija pa je prav posebej utemeljena v kulturno zgodovinskem poudarku, ko je v časih lastništva Andreja Smoléta prihajal v goste naš Prešeren.

ŽUŽEMBERK, MOKRONOG, RIBNICA, KOSTANJEVICA: Žužemberški, Mokronoški, Ribniški in Kostanjeviški grad predstavljajo poglavje zase, ker so tesno povezani z regulacijo naselij samih. Žužemberški grad, ki je razpadel že pred vojno, je sedaj v svojem gornjem ustroju povsem uničen. V zvezi z regulacijskim načrtom Žužemberka se je pojavila misel, da bi se spodnji ustroj gradu, ki je ohranjen, tla koval v višini ceste; na tej razsežni ploščadi, ki Žužemberku manjka, bi bil postavljen kulturni center, s povsem funkcionalno arhitekturo umetniških kvalitiet; vsaka formalna naslonitev na arhitekturo gradu bi bila pogrešna.

Približno isto je z Ribniškim gradom. Porušeni grad naj bi se odstranil, na njegovo mesto pa postavil prav tako kulturni center, ki bi se ga dalo povežati s preostalim zanimivim grajskim fragmentom na vhodni strani ob Rinži z obema lepima kamnitima mostovoma.

Prav isto je z Mokronoškim gradom, ki se ga skuša na enak način vključiti v nov regulacijski načrt.

Kostanjeviški grad je od samega kraja bolj oddaljen, vendar bo v regulacijskih perspektivah, ki slone na oživiljeni gospodarski intenzivnosti kostanjeviškega bazena, nastalo novo mesto Kostanjevica ob srednjeveškem jedru prav med gradom in sedanjim mestom, za kar govori zdrava in sončna lega. Spričo tega je povsem upravičena in utemeljena obnova gradu, ki po svojem mogočnem arkadnem dvorišču učinkuje prav monumentalno.

Stanje ostalih dolenjskih gradov po dobljenih informacijah:

Ohranjeni: Struga, Graben, Grm, Šrajbarjev turn pri Leskovcu, Bogenšperk, Škrlevo, Lanšprež, Zapuže in Kot v Mirnski dolini.

Požgani, vendar z možnostjo obnove: Boštanj pri Grosupljem, Klevevž, Mirna.

Požgani, kjer restavracija ne pride v poštev: Zalog (Breitenau), Ruperč vrh, Hmelnik, Pogamci, Kočevje, Bajnof, Rakovnik in Dob v Št. Ruperški dolini.

Za ostale gradove manjkajo podatki.

Po tem referatu se je razvila živahna razprava. Prvi je spregovoril prof. Stele in predlagal, da se sestavi komisija, ki bi ugotovila sedanje stanje gradov. Priporočil je, da bi stanje ponazorili s fotografiranjem, ker monografij o naših gradovih sploh nimamo. Konkretno pa je npr. predlagal, da snamejo vsaj stenske slike iz gradu Križ pri Kamniku in iz mokronoškega gradu.

Predstavniki Ministrstva za trgovino in oskrbo je poročal, kakšni so turistični interesi za te gradove. Tujsko-prometni odsek se zanima za podrobnejše stanje gradov in njihovo lego, ker namerava v teh gradovih ustanoviti letovišča, hotele, okrevališča, zlasti pa so za to zainteresirane sindikalne organizacije, ki bi gradove lahko uporabile za okrevališča, seveda če bosta kraj in lega temu primerna.

Predstavniki Ministrstva za gozdarstvo je povedal, da je imelo ministrstvo do 1. decembra v upravi okrog 50 gradov:

na območju ljubljanskega okrožja: Planina pri Rakeku (požgan, lahko se z gradovi 14. decembra 1945 na Ministrstvu za prosveto. Poleg šefa odseka za ga obnovi), Snežnik pri Ložu (ohranjen), Germače pri Litiji (požgan), Slatna pri Litiji (požgan), Goričane pri Medvodah (ohranjen), Turjak (požgan), Kolvec pri Radomljah (požgan), Bistra pri Borovnici (ohranjen), Radovljica (ohranjen), Rogensperk pri Litiji (ohranjen), Črni potok pri Litiji (ohranjen), Bornov grad pri Tržiču (požgan) in grad pri Sv. Ani nad Tržičem (požgan);

na območju novomeškega okrožja: Soteska (požgan), Pogance (požgan), Hmeljnik (požgan), Bajnof (požgan), Stari grad pri Novem mestu (požgan), Otočec (požgan), Prežek pod Gorjanci (požgan), Mirna (požgan), Klevevž (požgan), Lanšprež (še ohranjen), Kočevje (požgan), Predgrad (požgan), Kostanjevica — samostanski kompleks (požgan), Pišce (še ohranjen), Mokrice (ohranjen), Planina (požgan), Boštanj pri Sevnici (požgan), Loka pri Zidanem mostu (ohranjen), Hotemež pri Radečah (ohranjen), Impolca pri Krškem (ohranjen);

na območju celjskega okrožja: Nazarje (požgan), Gornji grad (požgan), Jurklošter (požgan), Podsreda (ohranjen), Podčetrtek (ohranjen), Rogatec (ohranjen), Slovenske Konjice (ohranjen), Kozje;

na območju mariborskega okrožja: Guštanj pri Prevaljah (ohranjen), Hrastovec (ohranjen), Vurberk pri Ptuj (požgan), Josipdol na Pohorju (požgan), Negova (ohranjen), Tišina pri Murski Soboti (ohranjen), Fala (ohranjen), Slovenska Bistrica (ohranjen).

Ministrstvo namerava zadržati pod svojo upravo od naštetih naslednje: Snežnik, Goričane, Bistro, Bogenšperk, Črni potok, Bornov grad, Sv. Ano nad Tržičem, Turjak, Sotesko, Pišce, Mokrice, Planina, Nazarje, Podsredo, Podčetrtek, Rogatec, Guštanj, Josipdol, Negovo, Tišino, Falo in Slovensko Bistrico.

Predstavniki Ministrstva za kmetijstvo je povedal, da so zainteresirani samo za nekaj gradov za svojo upravo, pač pa za vsa gospodarska poslopja. Bizeljski grad so izločili iz svoje oskrbe in predlagajo, da ga prevzamejo pesniki in književniki.

Ministrstvo za zdravje v glavnem ni zainteresirano za gradove. Prevzeli bi samo grad Begunje, kjer bi začasno uredili bolnico za umobolne.

Tudi Ministrstvo za notranje zadeve ni imelo kakih interesov.

Predstavniki Ministrstva za socialno politiko pa je povedal, da imajo začasno v posesti pet gradov: Smednik, Preddvor, Črnce, Kozje in Slivnico, vendar samo zaradi sile razmer.

Predstavniki narodne imovine je povedal, da oni sploh niso zainteresirani za lastništvo, pač pa za to, da se gradovi razdelijo uporabnikom.

Predsedstvo Narodne vlade Slovenije pa je z dopisom sporočilo, da sta v njegovi upravi grad Brdo pri Kranju in grad Bled s Pristavo.

Dr. Mikuš je končal razpravo s predlogom, da je potrebna še nadaljnja koordinacija med ustanovami in interesenti.

Vprašanje reševanja naših gradov je bilo torej sproženo že v prvih mesecih po osvoboditvi in je že tedaj začelo zoreti v poznejše akcije načrtnega konserviranja najbolj ogroženih arhitektur. Posledica tega sestanka je bilo bržčas tudi naročilo, ki ga je dobil okrožni odsek za gradnje v Novem mestu, naj popiše in prefotografira vse gradove na območju okrožja. Pregledani so bili: Soteska, Žužemberk, Turjak, Ortnek, Ribnica, Kočevje, Predgrad ob Kolpi, Vinica, Črnomelj, Gradac, Krupa, Pobrežje, Pogance, za druge (Otočec, Stari grad, Hmeljnik, Mokronog) pa je poročilo temeljilo na že znanih podatkih.

Sl. 7 Č. Škodlar, risba po danes snetih stenskih slikah v mokronoškem gradu, nastala 1945 ob obhodu spomenikov s prof. dr. Steletom

Fig. 7 Č. Škodlar, A drawing, made after the today demounted wall paintings in Mokronog Castle, on the occasion of visiting monuments, in company of Prof. Stele

18. decembra je bil na Ministrstvu za gradnje na pobudo ravnatelja Borisa Orla sklican podoben anketni sestanek o obnovi kmečkih domov. Ta sestanek je ugotovil najprej potrebo po zavarovanju krajevnih in pokrajinskih značilnosti kmečke hiše, poleg tega pa tudi skrb za načrtovanje sodobnega kmečkega stavbarstva v duhu novih socialnih in ekonomskih potreb.

Sicer pa se je praktično varstvo, kolikor je bilo sploh možno, še vedno omejevalo na klasične kategorije kulturnih spomenikov. Do konca leta je zavod sam ali pa s svojimi zaupniki interveniral v številnih primerih, bodisi s predlogi, mnenji, sodelovanjem na lokacijskih razpravah ali pa že tudi s konkretno zavarovalno akcijo: Ljubljana: ogled prostora za barako srednje tehniške šole na Mirju, podpora za preložitve velesejma iz Tivolija in predlog, da se Tivolski park zakonsko zavaruje; Štepanja vas: popravilo zvonika; Turjak: intervencija zaradi strehe nad Dalmatinovo kapelo; Sv. Peter nad Begunjami: popravilo strehe; Preserje: ugotovitev stanja spomenikov; Jezero pri Podpeči: Sv. Tomaž na Planinici; Lož; Vrhnika; Maribor: popravila v gradu in v stolnici in ugotovitev stanja mestnih utrd, Alojzijeve cerkve, frančiškanske cerkve, cerkve sv. Magdalene, Kalvarije in Slomškove kapele na pokopališču; Celje: intervencija za popravilo opatijske cerkve, odkritje slik v stari grofiji in predlog za odkrivanje, predlog za nove muzejske prostore v stari grofiji; Ptuj: muzej,

Orfejev spomenik, plačilo nagrade čuvarju mitrejev tov. Gojkoviču, minoritiska cerkev; kužna znamenja v Osluševcih, Bukovcih in Mestnem vrhu pri Ptujju; kip Janeza Nepomuka na mostu pod Borlom; inventar v gradu v Ormožu; vprašanje zemljiškega maksimuma za Ptujsko goro; Turnišče: vprašanje nadaljevanja restavracijskih del, potem ko je madžarska spomeniška služba odstranila baročni obok; Murska Sobota: vprašanje muzeja in zbirke v Rakičanih; Novo mesto: hiša pisatelja Matije Kastelca, usoda napisne plošče, stenske slike na Magoličevi hiši, grad Grm, obnova itd.

Posebna kategorija spomenikov narodnoosvobodilne vojne se neposredno še ni pojavljala. Kot je že omenjeno, je bil dan predlog, da se ljubljanski grad preuredi v muzej narodnoosvobodilne vojne. Izvedbo teh načrtov so zaupali arh. Borisu Kobetu. Sam zavod je sodeloval tudi pri žiriji za spomenik na Urhu v komisiji Mestnega ljudskega odbora za postavitve spomenika padlim in žrtvam.

Sicer pa so bili prvi meseci novega zavoda posvečeni notranji organizaciji, še posebej pa sodelovanju z obema osrednjima muzejema, Narodnim in Etnografskim, glede na uredbo, po kateri sta bila ravnatelja teh muzejev referenta za arheologijo oz. etnografijo. V smislu te uredbe naj bi se ugotovila najnujnejša skupna vprašanja poslovanja zavoda in obeh centralnih muzejev. Zato je bila sklicana še pred novim letom 1946 (20. decembra 1945) posebna konferenca s predstavnikoma obeh muzejev, Borisom Orlom in dr. J. Kastelicem, na kateri so obravnavali predvsem razmerje osrednjih muzejev do zavoda, izmenjavo poročil o odkritjih na terenu in izkopavanjih, problematiko provincialnih muzejev, vprašanje prodaje, nakupov, pa tudi spremembe v stanju inventarja slovenskih muzejev. Ugotovili so, da so potrebni topografski registri, ki jih vodi zavod zaradi evidence in pregleda kot osrednja spomeniška ustanova. Poročila zaupnikov o najdbah je zavod v prepisih pošiljal prizadetima muzejema. Čimprej naj bi tudi ugotovili najbolj primerne sheme za enotno vodene kartoteke po vsej Sloveniji. Izdelati bi bilo treba pravilnik k Uredbi o zavodu, imenovati strokovne referente (po določilih Uredbe) in izdelati osnutek muzejskega zakona s pravilnikom. Naposled so sklenili, da je treba uvesti redne sestanke ravnateljev zavoda in osrednjih muzejev.

Zavod je tudi izpopolnjeval mrežo okrožnih in okrajnih zaupnikov. Do imenovanja zaupnikov (po uredbi naj bi jih imenovalo Ministrstvo za prosveto) so sodelovali v okrožju Ljubljana: dr. Fr. Stele, ing. arh. M. Mušič, Čoro Škodlar, Tone Ljubič, ing. Ciril Jeglič; za okrožje Maribor: Franjo Baš, dr. Alojzij Osterc, Anton smodič, Miro Kokolj, prof. Vilko Novak, za okrožje Celje: Anton Stupica, prof. Fran Kotnik, Jakob Soklič, prof. Ivan Mlinar, dr. Pavel Strmšek, Zorko Kotnik, Ciril Ravbar, prof. Franjo Krušič, Maks Sekirnik, za okrožje Novo mesto: ing. Herman Hus, Leopold Cigler in kasneje Bogo Komelj.

Kot restavratorja sta po navodilih zavoda delovala na terenu prof. Maks Kavčič v Mariboru in Peter Železnik v Ljubljani.

PONATISI

Slovenski poročevalec l. 6 št. 3 z dne 27. januarja 1945

Odlok Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov

Predsedstvo SNOS-a je sprejelo sledeči odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških, zbirk in prirodnih znamenitosti, ki bo objavljen v prihodnjem Uradnem listu:

Člen 1.

Vse knjižnice, vsi arhivi, umetniški, kulturni in zgodovinski spomeniki, znanstvene in umetniške zbirke in prirodne znamenitosti, last kogarkoli, spadajo pod posebno zaščito slovenske narodne oblasti.

Člen 2.

Odsek za prosveto pri Predsedstvu SNOS-a se pooblašča, da ob sodelovanju Znanstvenega instituta pri Predsedstvu SNOS-a preko okrožnih, okrajnih in krajevnih narodno osvobodilnih odborov izda vse oblastne ukrepe, ki so potrebni, da se v členu 1. naštete stvari zaščitijo pred poškodbo ali, kolikor so že poškodovane, po možnosti postavijo v prejšnji stan in zaščitijo. Odseku za prosveto, ob sodelovanju Znanstvenega instituta, pripada tudi vrhovno nadzorstvo nad izvrševanjem teh ukrepov.

Člen 3.

Glede po tem odloku zaščitene stvari, ki jih ne upravljajo organi slovenske narodne oblasti, je izvesti zaščito donosno postavitev v prejšnji stan po možnosti sporazumno z lastniki teh stvari ali, če so ti odsotni, z njihovimi zastopniki. Vsi organi slovenske narodne oblasti so dolžni nuditi pri tem vso po okolnostih potrebno pomoč.

Člen 4.

Vsi organi slovenske narodne oblasti, ki bi zagrešili zamudno ali malomarno izvedbo teh zaščitnih ukrepov, so v primeru, če zaradi te zamudnosti nastane ali se poveča škoda, razen disciplinsko še odškodninsko in kazensko, a tudi privatniki, lastniki zaščitene stvari, kazensko odgovorni. Kazen je denarna od 100 do 10.000 Lit. Sodbe izrekajo okrajna narodna sodišča, v katerih okolišju ima krivec svoje bivališče. V primerih velike malomarnosti morajo sodišča glede stvari, ki so privatna (nedržavna) last izreči tudi brezodškodninsko razlastitev v korist slovenske narodne skupnosti.

Člen 5.

Ta odlok dobi obvezno moč z objavo.

Komentar ob ponatisu odloka SNOS z dne 27. 2. 1945 v Slovenskem poročevalcu z dne 15. maja 1945 (št. 19):

ZAŠČITA KNJIŽNIC, ARHIVOV IN KULTURNIH SPOMENIKOV

Ob odloku Predsedstva SNOS-a

Ker je v pretekli dobi bilo uničenih mnogo knjižnic in dragocenega arhivskega materiala, važnega bodisi za starejše dobe ali še posebej za dobo narodno osvobodilne borbe, je bil odlok Predsedstva SNOS-a nujno potreben. Razumljivo je, da se v času vojaških operacij uniči mnogo v čl. 1. naštetih predmetov, vendar bi se bilo mnogokrat poškodovanju ali uničenju mogoče izogniti. Res je, da so vojaški cilji prvenstve-

ni, vendar je v okviru mej, ki jih dopuščajo vojaški vidiki, treba gledati, da se izognemo vsakemu nepotrebnemu uničevanju knjižnic in drugih kulturno važnih predmetov.

Med zaščitene predmete je treba prišteti vse javne in zasebne knjižnice, arhive občin, okrajnih glavarstev, sodišč, arhive z zemljiškimi knjigami, arhive vseh ostalih uradov in ustanov; dalje okupatorske in domobranske in civilne arhive (italijanske, nemške in madžarske, kakor tudi dnevno časopisje, letake, brošure, tiskovine itd.); prav tako je dolžnost vseh naših vojaških in političnih oblasti, da varno hranijo vse svoje akte, dopise, poročila; posebno pažnjo je treba obračati na starejšo partizansko literaturo iz prvih časov osvobodilne borbe, ki je danes že redka in posebno dragocena (listi, letaki, proglosti, zapiski in dnevniki partizanov); dalje je potrebno paziti, da se ne poškodujejo ali celo uničijo predmeti umetniške ali zgodovinske vrednosti (zgradbe, kipi, slike, razni zgodovinsko važni predmeti, narodopisno zanimivi predmeti in še obstoječe zasebne in javne znanstvene in muzejske zbirke).

Ukrepe oblastnega značaja, nanašajoče se na odlok in vsa pojasnila ter navodila bo izdajalo ministrstvo za prosveto s sodelovanjem Znanstvenega instituta. Prav tako bo ministrstvo za prosveto s sodelovanjem Znanstvenega instituta imelo vrhovno nadzorstvo nad izvrševanjem teh ukrepov.

Arhivi, registrature in tekoči akti, uradni dopisi, proglosti itd., bodisi bivših in sedanjih oblasti, so izredno važni zgodovinski vir za slovensko narodno zgodovino. Ne gre tu le za važne akte, ki se nanašajo na velike politične dogodke, gre tu naspotno tudi za dokumente, ki zadevajo krajevne razmere vsakega našega, tudi podeželskega kraja. Zato je treba čuvati zlasti naše občinske in župnijske arhive in uradne knjige.

Posebno važnost je treba polagati zlasti na akte in dokumente okupacijskih oblasti, arhive naših domačih izdajalcev, h katerim je treba prišteti vse letake, tiskovine, oglase, pozive, dalje njihovo zasebno korespondenco, dnevnike, zapiske, fotografije in podobno. Vse naštetu je za nas velike politične in pravne važnosti. Zato imajo naši sovražniki interes, da te dokumente, ki jih kompromitirajo, uničijo. Za bodočega zgodovinarja naših narodno osvobodilnih borb pa je vse naštetu nepogrešljivo gradivo.

Še večjo vrednost imajo za zgodovinarja vsi spisi in dokumenti, uradni akti, dopisi, zapiski, korespondenca, dnevniki itd. naših vojaških edinic, političnih oblasti in posameznih borcev, aktivistov pa tudi zasebnikov. Isto velja za vso partizansko literaturo od letakov do listov in knjig, ki jih je treba zbrati in skrbno čuvati. Zlasti pa je treba paziti na danes že tako redko literaturo od začetka naše narodno osvobodilne borbe do jeseni 1943. Marsikaj je shranjenega, za kar vedo le redki posamezniki. Znanstveni institut ima na osnovi odloka z dne 12. 3. 1944. dolžnost, da zbira in shranjuje po dva primerka od vsake publikacije, ki je izšla v okviru narodno osvobodilnega gibanja na osvobojenem ali neosvobojenem ozemlju ter bila namenjena javnosti. Prav tako nastaja pri našem Znanstvenem institutu zbirka arhivalij, nanašajočih se na narodno osvobodilno borbo od prvih početkov dalje. Zato je potrebno, da vsakdo, ki ve za tak shranjen material, o tem obvesti Znanstveni institut, ali pa sporoči imena in sedanje bivališče oseb, ki zanj vedo, da bo na ta način v ugodnih razmerah ves ta material mogoče takoj zbrati.

Ponovno opozarjamo, da so vsi navedeni predmeti arhivske zbirke in knjižnice, zlasti okupatorskih oblasti, njih organizacij, ali posameznikov, kakor tudi knjižnice itd. naših narodnih izdajalcev in tujih fevdalcev skupna narodna last in se zato nikdar ne sme zgoditi, da bi kdorkoli razumel tako, da vsakdo lahko poljudno raznaša in uničuje dobrine, o katerih odloča le naša narodna oblast. Če se danes zanimamo za knjižnice in arhive tujerodnih graščakov in podobnih ljudi, tega ne delamo v njihovem interesu, ampak zato, ker se zavedamo, da so ti predmeti le del naše narodne imovine.

Z dnem popolnega osvobojenja nastopi za vse v odloku zaščitene predmete nova doba. S pomočjo naših oblastnih organov se bo zaščita praktično izvedla na vsem strnjenem slovenskem ozemlju. Pred našim narodno osvobodilnim gibanjem in pred prihodnjimi rodovi smo dolžni, da varujemo in ohranimo vse stvari, ki spadajo pod odlok za njihovo zaščito. Storit moramo vse, da bomo pomagali ohraniti prevažno gradivo, ki bo potrebno za verno sliko in za obračun s preteklostjo.

Znanstveni institut. Preds. SNOS

Ur. l. DFJ št. 10-124/45 z dne 6. 3. 1945 — slov. ponatis v Posebni prilogi Ur. l. SNOS št. 7 z dne 9. 6. 1945

Odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin

1. člen

Vsi predmeti umetniškega in znanstvenega značaja: stavbe zgodovinske in umetniške važnosti, javni spomeniki, kipi, slike, knjižnice in arhivi državnih in bivših samoupravnih ustanov, znanstvene zbirke, muzeji in podobno spadajo pod državno zaščito.

Predmeti kulturno-zgodovinske važnosti, ki so se, na kakršen koli način pridobljeni, nahajali na dan razglasitve tega odloka v privatni lasti, se ne smejo prenesti iz države niti s prodajo ali zameno niti kot darilo ali volilo.

Upravo nad predmeti, navedenimi v prvem odstavku tega člena, prevzamejo prosvetna oblastva posameznih federalnih edinic.

2. člen

Štabi Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije zaščitijo takoj po prihodu v osvobojeni kraj predmete, omenjene v 1. členu tega odloka, a nadziranje in poslovanje z njimi poverijo strokovnim močem v sporazumu s pristojnimi prosvetnimi oblastvi.

3. člen

Stavbe, v katerih se nahajajo predmeti umetniškega in znanstvenega značaj, starine, arhivi, knjižnice, muzeji in drugi kulturni spomeniki se ne smejo uporabljati v nikake druge namene.

Izjemno se smejo take stavbe uporabiti za vojaške potrebe, če je to neodložljivo. V takem primeru ukrenejajo vojaška oblastva v sporazumu z najbližjimi prosvetnimi oblastvi vse potrebno, da se predmeti, ki se nahajajo v stavbah, popolnoma zavarujejo.

4. člen

Osebe, ki bi kvarile ali raznašale predmete, omenjene v 1. členu tega odloka, bodo kaznovane po predpisih, predvidenih za uničevanje državne lastnine.

5. člen

Izvedba tega odloka se nalaga prosvetnemu poverjeništvu Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, da v sporazumu s prosvetnimi oblastvi posameznih federalnih edinic predpiše podrobnejše odredbe za čuvanje in zaščito kulturnih spomenikov in starin.

6. člen

Ta odlok stopi v veljavo z dnem razglasitve.

Beograd 20. februarja 1945.

Predsednik
Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije:
Maršal Jugoslavije
Josip Broz-Tito l. r.

Prosvetni poverjenik:
Edvard Kočbek l. r.

Na predlog ministrskega sveta demokratske federativne Jugoslavije in na podlagi člena 4. odloka o vrhovnem zakonodajnem in izvršilnem narodnem predstavniškem zboru Jugoslavije kot začasnem organu vrhovne narodne oblasti v Jugoslaviji izdaje predsedništvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije naslednji

zakon

o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti
demokratske federativne Jugoslavije

Člen 1.

Vsi nepremični in premični kulturno-zgodovinski, umetniški in etnološki spomeniki ter naravne znamenitosti zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineraloško-petrografskega in zemljepisnega značaja se smejo postaviti pod državno zaščito ne glede na to, komu pripadajo ali v čigavi posesti so.

Člen 2.

Za to zaščito se ustanavlja »Vrhovni institut za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti« s sedežem v Beogradu, ki je pod nadzorstvom ministra za prosveto zvezne vlade.

Federalne vlade osnujejo lastne federalne zavode za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti pod nadzorstvom federalnega ministra za prosveto.

Člen 3.

Vrhovni institut za zaščito sme na podlagi predloga pristojne federalne ustanove za zaščito priznati lastnost spomenika ali lastnost naravne znamenitosti za predlagano nepremičnino ali premičnino. V tem primeru določi Vrhovni institut za zaščito meje neposredno zaščitene nepremičnine in meje okolice, za katero velja omejitev tega zakona.

Ako je nepremičnina ali premičnina, ki se postavlja pod zaščito, last zveznih ali federalnih oblastev, mora odločbo o zaščiti odobriti zvezna ali federalna vlada.

Odločba o zaščiti stopi v veljavo z dnem objave v Uradnem listu demokratske federativne Jugoslavije.

Hkrati z odločbo, po potrebi pa tudi prej, zahteva Vrhovni institut za zaščito pri nepremičninah vpis v zemljiške knjige. Proti odločbi Vrhovnega instituta ima prizadeta stranka pravico pritožbe na ministra za prosveto zvezne vlade, čigar odločba je dokončna.

Člen 4.

Nepremični in premični kulturno-zgodovinski, etnografski in umetniški spomeniki, ki se postavljajo kot taki pod državno zaščito, se ne smejo razkopavati, premeščati, predelovati, restavrirati, dozidavati ali rušiti brez poprejšnjega dovoljenja federalnega zavoda za zaščito.

Prav tako se nepremični in premični spomeniki naravnih znamenitosti zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineraloško-petrografskega in zemljepisnega značaja, ki se kot taki postavijo pod državno zaščito, ne smejo urejati, odkopavati, zbirati, ubijati, trgati, lomiti ali kakor koli uničevati brez poprejšnjega dovoljenja federalnega zavoda za zaščito.

Člen 5.

V mejah, določenih za nepremičnine po členu 3. tega zakona, je prepovedana vsakršna gradnja ali kakršna koli izprememba oblik terena brez poprejšnjega dovoljenja federalnega zavoda za zaščito.

Člen 6.

Premični zaščitni spomeniki se ne smejo odsvojiti, zastaviti ali odpeljati v inozemstvo brez poprejšnjega dovoljenja federalnega zavoda za zaščito.

Člen 7.

Vse nepremičnine kakor tudi tiste premičnine, ki lastniku ne rabijo pri njegovem znanstvenem delu, se smejo radi uspešnejšega znanstvenega preiskovanja razlastiti proti odškodnini v višini njihove prometne vrednosti.

Člen 8.

Kadar tako velevajo znanstveni razlogi, so pristojne ustanove za zaščito pooblašene vršiti znanstvene poskuse, izkopavanja in eksperimente tudi na tistih nepremičninah države in zasebnikov, ki v tistem trenutku še niso postavljene pod državno zaščito v smislu tega zakona.

To svojo pravico smejo ustanove za zaščito prenesti tudi na druge znanstvene ustanove ali znanstvene delavce.

Lastniku takih nepremičnin se da odškodnina v višini dohodkov, navedenih v zadnji davčni prijavi za tisto nepremičnino, z obvezo, da se bo nepremičnina po končanem znanstvenem delu vrnila v uporabno stanje ali lastniku dala ustrežna odškodnina.

Člen 9.

Ako ravnaajo lastnik ali druge fizične ali pravne osebe v nasprotju s členom 4. tega zakona, pa nastane zato na zaščitenem spomeniku kaka škoda, ga morajo na svoje stroške po navodilih federalnega zavoda za zaščito vrniti v prejšnje stanje ali povrniti škodo.

Ob ponovni prekršitvi člena 4. tega zakona se sme zaščiteni spomenik prisilno razlastiti in dati lastniku samo odškodnina v višini njegove vrednosti.

Ob namernem poškodovanju zaščitene nepremičnega spomenika ali nedovoljene odstojitve, zastavitve ali izvoza zaščitene premičnega spomenika v inozemstvo se sme spomenik s sodno odločbo odvzeti lastniku v korist države brez odškodnine.

Kdor prekrši določbe člena 5. tega zakona, je na zahtevo in po navodilih federalnega zavoda za zaščito dolžan ob svojih stroških porušiti zgrajene objekte in teren vrniti v prejšnje stanje.

Člen 10.

Pristojne ustanove za zaščito so pooblašene izvrševati po svojem preudarku ob državnih stroških vsa dela, ki so potrebna za popravilo in vzdrževanje zaščitene spomenika.

Člen 11.

Kdor koli trguje s premičninami kulturno-zgodovinskega, umetniškega ali etnološkega značaja ali z naravnimi znamenitostmi zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineraloško-petrografskega in geografskega značaja, je dolžan s posebnim dopisom ponuditi federalnemu zavodu v odkup vsak posamezni predmet, preden ga dá v prodajo.

Člen 12.

Vse premičnine kulturno-zgodovinskega, umetniškega in etnografskega značaja ter naravne znamenitosti, ki se po objavi tega zakona izkopljejo ali na kak drugačen način odločijo od zemlje, vzdignejo iz vode ali najdejo pri znanstvenih izkopavanjih in preiskovanjih za račun države ali z dovoljenjem federalnih zavodov za zaščito, postanejo državna last.

Člen 13.

Vsakršno strokovno fotografsko ali pa filmsko snemanje z notranje strani, merjenje in risanje zaščitene premičnega ali nepremičnega spomenika je brez dovoljenja federalnega zavoda za zaščito prepovedano.

Člen 14.

Lastnik zaščitene nepremičnega spomenika uživa za zaščiteni predmet od dneva proglasitve odločbe o zaščiti davčno olajšavo v višini 50 % pa do popolne oprostitve.

Predlog za višino davčne olajšave pošlje federalni zavod za zaščito pristojnim oblastvom.

Člen 15.
Vse nepremične ali premične spomenike, odvzete ali razlaščne v državno korist po predpisih tega zakona, upravlja pristojni federalni zavod za zaščito.

Člen 16.
Odločbo o razlastitvi in odločbo o odškodnini lastnikom spomenikov v smislu členov 7., 8. in 9. tega zakona ter odločbo o odvzemu v smislu tretjega odstavka člena 9. izda pristojno okrožno narodno sodišče na predlog ali zahtevo prizadetih strank, na predlog federalnega zavoda za zaščito ali na predlog Vrhovnega instituta za zaščito.

Proti odločbi okrožnega narodnega sodišča imajo stranke pravico pritožbe na višje sodišče, čigar odločba je dokončna.

Člen 17.
Okrožni narodni odbori so dolžni čimprej obvestiti federalni zavod za zaščito o vsakem predmetu znanstvenega ali kulturno-umetniškega značaja ali naravne redkosti, ki je ali se najde na njihovem območju. Kontrolo nad tem vrši federalni zavod za zaščito.

Člen 18.
Za prekrške proti predpisom členov 4., 5., 6., 9., 11. in 13. tega zakona se sme storilec kaznovati z denarno kaznijo. V hujših primerih se sme storilec kaznovati tudi s kaznijo odvzema prostosti do enega leta.

Za postopek o teh prekrških je na prvi stopnji pristojno okrajno narodno sodišče, na drugi in končni stopnji pa okrožno narodno sodišče.

Člen 19.
Natančnejše določbe za izvrševanje tega zakona in določbe o ustroju Vrhovnega instituta za zaščito predpiše minister za prosveto zvezne vlade, določbe o ustroju federalnih zavodov pa federalni ministri za prosveto.

Člen 20.
Ko stopi ta zakon v veljavo, preneha veljati odlok o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin, ki ga je izdal Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije dne 20. februarja 1945, Uradni list DFJ z dne 6. marca 1945, št. 10.

Ta zakon stopi v veljavo z dnem objave v Uradnem listu demokratske federativne Jugoslavije.

Beograd dne 23. julija 1945.

Predsedništvo Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije

Tajnik:

M. Peruničić s. r.

Predsednik:

Dr. I. Ribar s. r.

Ur. l. SNOS in Nar. vlade Slovenije št. 33-232/45 z dne 8. 9. 1945

Uredba
ministrstva za prosveto
o ustanovitvi zbiralnih centrov za kulturno-zgodovinske predmete

Člen 1.

Na osnovi zakona o zbiranju, čuvanju in razdelitvi knjig in drugih kulturno-zgodovinskih predmetov z dne 24. maja 1945, na osnovi pravilnika o prenosu poslov državne uprave narodnega imetja iz pristojnosti ministrstva za industrijo in rudarstvo v pristojnost ministrstva za prosveto DFJ z dne 25. julija 1945 ter na osnovi navodil za ustanovitev in poslovanje zbiralnih centrov z dne 31. julija 1945 se ustanovi Federalni zbiralni center za kulturno-zgodovinske predmete pri ministrstvu za prosveto v Ljubljani za vse območje Slovenije.

V Mariboru, Celju in Novem mestu se pri tamkajšnjih okrožjih ustanovijo okrožni zbiralni centri za kulturno-zgodovinske predmete.

Federalni zbiralni center opravlja hkrati dolžnosti okrožnih zbiralnih centrov za ljubljansko okrožje in okrožno mesto Ljubljano.

Člen 2.

Federalni zbiralni center ima naslednje referate:

1. umetniško-muzejski referat;
2. knjižni referat;
3. arhivski referat;
4. muzikalni referat, in
5. splošni referat (splošno pisarno).

Okrožni zbiralni centri so organizirani na enak način, vendar s to razliko, da se glede na manjši obseg poslov združi več posameznih referatov. Hkrati imajo okrožni zbiralni centri po potrebi svoje pooblaščenice pri posameznih okrajih.

Kolikor so te posle opravljali Komisija za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije in ostali organi, jih predajo Federalnemu zbiralnemu centru in okrožnim zbiralnim centrom.

Člen 3.

Federalni zbiralni center vodi predsednik, ki ga imenuje minister za prosveto.

Njemu pomagajo referenti za umetnost, znanost in glasbo iz oddelka za kulturo pri ministrstvu za prosveto in vodja zavoda za varstvo spomenikov.

Vsi ti tvorijo vodstvo Federalnega zbiralnega centra.

Kot posvetovalni organ je vodstvu v pomoč posvetovalni odbor, ki ga sestavljajo: načelnik za ljudsko prosveto v ministrstvu za prosveto, ravnatelj Državne založbe Slovenije, predsednik Komisije za ugotovitev škode na kulturno-zgodovinskih predmetih Slovenije, ravnatelj Narodnega muzeja, Narodne galerije in Univerzitetne biblioteke, direktor Znanstvenega instituta in ravnatelj Centralnega arhiva, kakor hitro bo ta ustanovljen, in po potrebi nadaljnji člani, ki jih na predlog posvetovalnega odbora pritegne vodstvo Federalnega zbiralnega centra.

Člen 4.

Osebe Federalnega zbiralnega centra in vodje okrožnih zbiralnih centrov imenuje minister za prosveto na predlog predsednika Federalnega zbiralnega centra.

Pomožno osebo za okrožne zbiralne centre imenuje na predlog vodje okrožnega zbiralnega centra prosvetni oddelek okrožja v sporazumu s predsednikom Federalnega zbiralnega centra.

Pomožno osebo za okrožne zbiralne centre imenuje na predlog vodje okrožnega zbiralnega centra prosvetni oddelek okrožja v sporazumu s predsednikom Federalnega zbiralnega centra.

Osebe mora biti izbrano iz vrst strokovnjakov, ali če teh ni, drugih prosvetnih delavcev.

Člen 5.

Z vsemi kulturno-zgodovinskimi predmeti v območju Slovenije, ki so postali državna last po odloku AVNOJ-a z dne 21. novembra 1944, razpolaga v skladu z zakonom, pravilnikom in navodili, navedenimi v čl. 1., izključno Federalni zbiralni center s svojimi okrožnimi centri. Kdor koli bi samovoljno razpolagal s kulturno-zgodovinskimi predmeti, jih jemal, raznašal ali uničeval, bo kaznovan po predpisih, v katerih so določene kazni za uničevanje državne lastnine.

Člen 6.

Ta uredba velja od dneva objave v »Uradnem listu«.

Ljubljana 25. avgusta 1945.

Minister za prosveto:
Dr. Ferdo Kozak s. r.

Uredba

ministrstva za prosveto o ustanovitvi in ustroju »Zavoda za zaščito in znanstveno proučavanje spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije«

Člen 1.

Na podlagi členov 2. in 19. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ z dne 23. julija 1945 se ustanavlja za območje federalne Slovenije »Zavod za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije« s sedežem v Ljubljani.

Člen 2.

Zavod deluje po predpisih zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ in te uredbe pod nadzorstvom ministra za prosveto.

Člen 3.

Naloga zavoda je, da raziskuje, znanstveno proučuje, registrira in spomeniško-upravno nadzira vse nepremične in premične kulturno-zgodovinske, umetnostne in etnološke spomenike ter prirodne znamenitosti zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineralno-petrografskega in zemljepisnega značaja na ozemlju federalne Slovenije, bodisi da so na mestu postanka, porabe ali najdišča, bodisi da bo v muzejih, galerijah in zbirkah,

da stavi Vrhovnemu institutu za zaščito in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Beogradu predloge za priznanje lastnosti spomenika ali lastnosti prirodne znamenitosti za spomeniško pomembne nepremičnine ali premičnine,

da nadzira nepremičnine in premičnine, kulturno-zgodovinske, etnografske in umetnostne spomenike, postavljene pod državno zaščito, da bi jih nestrokovnjaško ne razkopavali, premeščali, predelovali, restavrirali, dozidavali ter da bi jih brez njegove odobritve ne rušili,

da skrbi za to, da bi nepremičnih in premičnih prirodnih spomenikov in znamenitosti zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineralno-petrografskega in zemljepisnega značaja, za katere je proglašena državna zaščita, nestrokovnjaško ne urejali, odkopavali in zbirali ter da bi jih brez njegovega dovoljenja ne ubijali, trgali, lomili ali kakor koli uničevali,

da izdaja dovoljenja za gradnje ali kakršne koli spremembe oblik terena v mejah, določenih za zaščito priznanega spomenika ter da v primerih prekršitve določbe člena 5. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ odreja na stroške lastnika rušenje tam zgrajenih objektov, da se teren povrne v prejšnje stanje,

da izdaja dovoljenja o odsvojitvi, zastavitvi ali izvozu v inozemstvo zaščiteneh premičnih spomenikov,

da daje navodila, kako vzdrževati, popravljati, restavrirati in dozidavati vse vrste z zakonom o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ zaščiteneh spomenikov, da nadzira izvrševanje teh navodil in kako morajo lastniki ter druge fizične ali pravne osebe, ki povzročijo škodo na kakem zaščiteneh spomeniku, spraviti spomenik v prejšnje stanje ali povrniti škodo,

da po svoji uvidevnosti izvaja na državne stroške vsa dela, ki so potrebna za popravila in vzdrževanje zaščiteneh spomenikov,

da izdaja dovoljenja za znanstvena izkopavanja in preiskovanja ter da jih nadzoruje,

da izdaja dovoljenja za strokovno fotografsko ali filmsko snemanje znotraj zaščiteneh spomenikov ter za merjenje in risanje zaščiteneh premičnih ali nepremičnih spomenikov,

da predlaga pristojnim oblastem višino davčne olajšave za lastnika zaščiteneh nepremičnih spomenikov v smislu člena 14. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ,

da upravlja vse nepremične ali premične spomenike, odvzete ali razlaščne v državno korist po predpisih zakona o zaščiti kulturnih spomenikov ali prirodnih znamenitosti DFJ,

da stavi okrožnim narodnim sodiščem predloge za razlastitev ali odškodnino lastnikom spomenikov v smislu členov 7., 8., 9. in 16. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ,

da nadzira, ali narodni odbori izvajajo določila člena 17. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ, da namreč zavod obveščajo o predmetih znanstvenega ali kulturno-umetnostnega značaja ter prirodnih redkosti, ki so ali ki so bili najdeni na njihovem območju,

da vodi register spomenikov, postavljenih pod državno zaščito, ki so na ozemlju federalne Slovenije.

Člen 4.

Zavodu za zaščito kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije načeljuje ravnatelj urada; postavi ga minister za prosveto iz vrst akademsko z doktoratom graduiranih strokovnjakov iz umetnostne zgodovine ali prazgodovine in arheologije, ki so se že uveljavili v spomeniško-konservatorskem poklicu. Ravnatelj opravlja hkrati referat svoje stroke.

Člen 5.

Ravnatelju so dodeljeni pomočnik, eden ali več kustosov ali asistentov, častni strokovni referenti, intendant pisarniško osebje in tehnični pomočniki.

Pomočnik ravnatelja se izbira iz vrst akademsko graduiranih »tehnikov-arhitektov«, umetnostnih zgodovinarjev, prazgodovinarjev ali arheologov po službeni starosti strokovnega osebja na zavodu. Tehnik-arhitekt opravlja posle tehnične konservacije in varstvenega urbanizma.

Kustosi ali asistenti se izbirajo iz vrst akademsko graduiranih tehnikov-arhitektov, umetnostnih zgodovinarjev, prazgodovinarjev ali arheologov. Kustosi in asistenti opravljajo referate svojih strok; častno zavodu dodeljeni referenti za spomeniške stroke, ki niso zastopane v uradu s stalnimi strokovnimi močmi, se imenujejo na ravnateljev predlog iz vrst direktorjev ali kustosov narodnega (kulturno-zgodovinskega) etnografskega in naravoslovnega muzeja v Ljubljani. Intendant je šef pisarne in se izbire iz vrst pravnikov upravnih strok, rešuje tudi pravna vprašanja spomeniškega varstva. Za pisarniško osebje veljajo načela, po katerih se izbirajo pisarniške moči. Tehnični pomočniki zavoda se izbirajo predvsem iz vrst risarjev, fotografov in laborantov po akademični oziroma polni strokovni kvalifikaciji.

Člen 6.

Vse stopnje narodne oblasti morajo v svojem področju podpirati prizadevanja zavoda. Okrožni narodni odbori ga morajo vrh tega v smislu člena 17. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ tudi v najkrajšem roku obveščati o vsakem predmetu znanstvenega ali kulturno-umetnostnega značaja ali prirodne redkosti, ki je ali ki se najde na njihovem območju.

Da se prepreči nepopravljiva škoda na urbanističnih in krajevnih lepotech in zanimivostih, so gradbene oblasti glede na določila členov 4. in 5. zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti DFJ dolžne pritegniti k reševanju urbanističnih vprašanj in načrtov zavod ali od njega pooblaščenega strokovnjaka-zaupnika.

Člen 7.

Po predlogu zakona bo zaradi zanesljivejšega nadzorstva nad zaščitnimi spomeniki minister za prosveto imenoval za vsak okraj vsaj po enega zaupnika iz vrst domačih strokovnjakov ali ljubiteljev umetnosti, zgodovine ali narodopisja.

Člen 8.
Funkcija zaupnikov je častna. S to službo združene dejanske izdatke jim porvne zavod iz svojih sredstev.

Člen 9.
Dolžnost zaupnikov je opazovati spomenike svojih okrajev, opozarjati krajevne oblasti ali zavod na nevarnosti, ki grozijo spomenikom in na nova odkritja, poleg tega pa opravljajo posebne, od zavoda zaupane jim naloge.

Člen 10.
Uradnikom zavoda in drugim nameščencem spomeniške uprave je prepovedano imeti privatne zbirke z zbirateljskih področij, ki so predmet zaščite po zakonu o zaščiti spomenikov z dne 23. julija 1945, zbirati take predmete za zasebnike ali posredovati nakupe.

Člen 11.
Natančnejše odredbe o ustroju in poslovanju zavoda bo po potrebi predpisal minister za prosveto s sodelovanjem zavoda s posebnim pravilnikom ali navodili.

Člen 12.
Novo ustanovljeni Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Slovenije prevzame pisarno, knjižnico, arhiv in študijsko zbirko spomeniškega (konservatorskega) urada v Ljubljani, čigar delo preneha, osebje pa dobi ustrezajoče funkcije v novem zavodu.

Člen 13.
Ta uredba velja od dneva objave v »Uradnem listu«.
Ljubljana dne 27. avgusta 1945.

Minister za prosveto:
dr. Ferdo Kozak l. r.

Ur. l. DFJ št. 88-843/45 z dne 13. 11. 1945

Po 19. členu zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in narodnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije predpisujem

pravilnik
za izvajanje zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije

1. člen.

Za nepremične odnosno premične kulturno-zgodovinske, etnografske in umetniške spomenike v smislu 1. člena zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in narodnih znamenitosti morajo veljati:

1. predzgodovinske naselbine; 2. gomile, tumuli, pokopališča, grobovi; 3. studenci, vodovodi, vodnjaki, »amani« (turška topla kopališča), kanalizacijske naprave; 4. ceste mostovi, mejniki; 5. sarkofagi, nagrobniki, hrami, kulturna mesta; 6. rudniki, rudarske naprave; 7. naselbine; 8. trgi in pristanišča; 9. trdnjave, gradovi, mesta, obkopi, obzidja; 10. javne in zasebne zgradbe, bivališča in zavetišča; 11. arhitektonski deli; 12. kiparska dela vseh tehnik; 13. slikarska dela vseh tehnik; 14. knjige v rokopisih, listine, pisma, zapiski, napisi, arhivalije; 15. tiskane knjige, tiskana grafika, geografske, geološke in druge karte, grafikoni, bankovci, znamke; 16. kovano in lito železo; 17. filigran in njegove vrste; 18. kovani denar, grbi, pečati, znaki, medalje, odlikovanja; 19. emajl, steklo, kristalno steklo; 20. vojaška, cerkvena, meščanska in narodna oblačila; 21. razne tkanine; 22. čipke, vezi; 23. usnjeni izdelki; 24. keramika; 25. intarzije; 26. nakit, amuleti (talismani); 27. lesorezi; 28. glazbila; 29. pohištvo; 30. obrtniški pribor, obrtne delavnice, znanstveni pribor, laboratoriji znanstvene in praktične vrste; 31. orožje in orodje; 32. posoda; 33. zbirke predmetov, ki

posamezno morda tudi nimajo znanstvene, zgodovinske, etnografske ali umetniške vrednosti, zbrani pa predstavljajo kulturni dokument; 34. predmeti in mesta, ki so zvezana s kakim zgodovinskim dogodkom ali osebnostjo, ali so posebnega estetičnega, znanstvenega odnosno turističnega pomena.

2. člen.

Za nepremične odnosno premične naravne znamenitosti zoološkega, botaničnega, geološko-paleontološkega, mineraloškega, petrografskega in geografskega značaja v smislu 1. člena zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske Federativne Jugoslavije veljajo:

1. jame, jamski nakit, jamski organski svet;
2. redko in izjemno lepe tvorbe termomineralnih vod po toplicah in rudnih najdiščih;
3. redke grozivne in denudacijske oblike v reliefu;
4. deli rudnih najdišč, izjemno važni v znanstvenem in vzgojnem pogledu;
5. važnejša najdišča fosilij;
6. izjemno zanimivi izviri in vreli (ponikalnice in pod);
7. ležišča redkih mineralov in sten;
8. tereni, predeli, področja;
9. deli terenov: rudniki, globeli (grape), vrtače, stene, bloki itd.;
10. endemični in reliktni gozdovi, grmovje, planinski pašniki, stepe, vodni bazeni in podobno;
11. gozdovi, grmovje, planinski pašniki, stepe, vodni bazeni in podobno, redki v znanstvenem, prosvetnem, gospodarskem, kulturnem zdravstvenem in v drugih pogledih;
12. primerki organskega sveta;
  - A) rastlinski svet: drevje, grmovje, kopenska in sladkovodna zelišča, morsko rastlinstvo na določenih odsekih;
    - a) endemične in reliktnne rastline;
    - b) redke rastline;
    - c) rastline, važne v znanstvenem, prosvetnem, gospodarskem, zdravstvenem, estetičnem in v ostalih pogledih;
  - B) živalski svet: vretenčarji in mehkužci;
    - a) endemične in reliktnne živali,
    - b) redke živali,
    - c) živali, važne v znanstvenem, prosvetnem, gospodarskem, zdravstvenem, estetičnem in v ostalih pogledih.

3. člen.

Razen predmetov navedenih v 1. in 2. členu tega pravilnika, veljajo za kulturno-zgodovinske, etnografske in umetniške spomenike ter naravne znamenitosti v smislu 1. člena zakona o zaščiti vsi tisti premični in nepremični predmeti, za katere federalni inštituti ali vrhovni inštitut ugotovijo, da so pomembni za znanost ali umetnost.

4. člen.

Za izvajanje odločb o zaščiti in vseh ukrepov in omejitev, ki jih določajo zakon o zaščiti in uredbe, pravilniki, navodila, naredbi, odločbe, razpisi in podobno, ki so izdani po omenjenem zakonu, skrbe organi zaščite.

Organi zaščite so nadzorni in strokovni.

5. člen.

Nadzorni organi zaščite so: a) krajevni narodni odbori; b) rajonski narodni odbori; c) okrajni narodni odbori; č) okrožni narodni odbori.

6. člen.

Dolžnosti nadzornih organov zaščite predpišejo pristojna federalna oblastva sporazumno z vrhovnim inštitutom in federalnim inštitutom za zaščito.

Dokler se ne izdajo taki pravilniki, morajo nadzorni organi zaščititi sodelovati s strokovnimi organi, odzvati se njihovim zahtevam, izvajati njihove naredbe, razpise, navodila in podobno.

7. člen.

Strokovni organi zaščitite so:

a) vrhovni institut za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske Federativne Jugoslavije;

b) Federalni zavodi za zaščito kulturnih spomenikov in federalni zavodi za zaščito naravnih znamenitosti;

c) tiste znanstvene ustanove, ki jih pristojna federalna oblastva po svojih potrebah in zvezna oblastva po svojih splošnih potrebah pooblastijo, da se smejo baviti z zaščitno službo.

Pristojnost teh ustanov zaščitite in njihov odnos do matičnih ustanov federalnih institutov odnosno do vrhovnega instituta določi s pravilnikom pristojni prosvetni minister federalne vlade odnosno prosvetni minister zvezne vlade.

8. člen.

Prosvetni ministri federalnih vlad morajo v treh mesecih po objavi tega pravilnika ustanoviti zaradi izvajanja zaščite v njihovih edinicah tako federalne institute za zaščito kulturnih spomenikov, kakor tudi federalne institute za zaščito naravnih znamenitosti.

Če je ustanovitev teh ustanov iz katerih koli razlogov trenutno nemogoča, morajo pristojni ministri pooblastiti ustrezne strokovne, znanstvene ustanove (akademije, muzeje, institute, univerze itd.), da smejo opravljati službo zaščite kakor določa zakon in ta pravilnik.

9. člen.

Predlog, da se določene nepremičnine odnosno premičnine kulturno-zgodovinskega, etnografskega in umetniškega značaja ali naravne znamenitosti proglašene za zaščitene, daje federalni institut za zaščito kulturnih spomenikov odnosno federalni institut za zaščito naravnih znamenitosti.

10. člen.

V smislu 4. odstavka, 3. člena zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske Federativne Jugoslavije vpišejo pristojna narodna sodišča na zahtevo pristojnega federalnega inštituta za zaščito v zemljiške knjige obremenitve, ki potekajo iz odredb čl. 4 in 5, zakona o zaščiti.

11. člen.

Odločbo o zaščiti je dostaviti lastniku, upravitelju, odnosno skrbniku in ostalim osebam, ki imajo kake pravice na zemljišču, na katerem je zaščiteni predmet.

12. člen.

Če lastnik, imetnik, upravitelj odnosno skrbnik misli, da je z odločbo, po kateri je njegovo imetje proglašeno za zaščiten spomenik, in da omejitve, ki potekajo iz te odločbe groze zmanjšati ali uničiti gospodarsko vrednost in koristnost njegovega imetja, sme v smislu 4. odstavka 3. člena zakona o zaščiti vložiti prosvetnemu ministrstvu zvezne vlade prošnjo, naj se odloča razveljavi.

Lastniki imajo prav tako pravico zahtevati odškodnino za vso tisto škodo, ki bi zaradi omejitev po zaščiti utegnila nastati v njihovem gospodarskem razpolaganju z zaščitenim imetjem.

O vseh teh zahtevkih odloča vrhovni institut.

13. člen.

Federalni zavod za zaščito mora pri sestavljanju predlogov za davčno olajšavo zaščitenega predmeta v smislu 14. člena zakona o zaščiti imeti pred očmi možnost nadaljnega gospodarstva izkoriščanja predmeta. Če je zaščita taka, da ima za posledico tudi določene omejitve pri ravnanju s predmetom, ki morejo vplivati na kapaciteto njegovega gospodarskega izkoriščanja, predložijo federalni instituti za zaščito davčno olajšavo sorazmerno zmanjšanju gospodarske koristnosti.

14. člen.

Ustanove za zaščito smejo predložiti postavitev skrbnika kot zakonitega upravitelja zaščitenega predmeta.

15. člen.

Federalni instituti za zaščito morajo na zaščiteni predmet ali poleg njega na pripravnem kraju postaviti objavo v kateri je določena lastnost zaščite in so navedene vse omejitve, ki veljajo v zvezi s to lastnostjo za zaščiteni predmet.

16. člen.

Dovoljenja po 4. členu zakona o zaščiti dajejo federalni instituti, ko prejmejo od vrhovnega instituta mišljenje o tem predmetu.

17. člen.

Znanstvene skupine in posamezniki, ki žele vršiti znanstvena raziskovanja na ozemlju zunaj svoje federalne edinice, predložijo prijavo teh del vrhovnemu institutu. O taki prijavi odloči vrhovni institut po mišljenju, ki ga prejme od pristojnega federalnega instituta za zaščito ali od kake druge pooblaščenega zaščitne ustanove zavedne federalne edinice.

18. člen.

Federalni zavodi in vrhovni institut so pooblaščen nadzorovati izdelavo reprodukcij zaščitenih predmetov, ki so namenjene tržišču.

19. člen.

Vrhovni institut za zaščito in federalni zavodi za zaščito so pooblaščen, da smejo po potrebi za usposabljanje strokovnega kadra za zaščito ustanoviti posebne tečaje.

20. člen.

Federalni institut za zaščito in ustanove iz točke e) 7. člena tega pravilnika morajo celotno organizacijo svojega poslovanja imeti v skladu z navodili vrhovnega instituta zaradi enotnosti v metodah poslovanja.

21. člen.

Tujinski znanstveni delavci, skupine in ustanove ne smejo vršiti terenskih znanstvenih raziskovanj na ozemlju Demokratske Federativne Jugoslavije brez posebnega dovoljenja vrhovnega instituta za zaščito. V dovoljenjih je treba izrecno navesti, katere predmete odnosno terene smejo raziskovati in kakšna dela smejo na njih vršiti, a razen tega morajo natančno označiti obveznosti, ki so jim postavljene.

Tako dovoljenje da vrhovni institut, ko poprej zasliši pristojni federalni institut za čigar ozemlje je zaproseno dovoljenje.

22. člen.

Ta pravilnik velja od dne objave v Uradnem listu Demokratske federativne Jugoslavije.

Beograd, 7. novembra 1945.

Prosvetni minister
Vlad. Ribnikar, l. r.

Ur. l. DFJ št. 88-842/45 z dne 13. 11. 1945.

Po 2. in 19. členu zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije predpisujem

pravilnik

o pristojnosti in organizaciji vrhovnega instituta za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti

1. člen

Naloga vrhovnega instituta je:

1. da koordinira delo zaščite v vsej državi;
2. da obvaruje kulturne pridobitve naših narodov in naravne znamenitosti naših pokrajin uničenja in nestrokovnega upravljanja.

2. člen

Da bi izpolnil dane mu naloge, opravlja vrhovni institut tele posle:

1. določa obrazce vprašalnih pol za podatke o zaščiti;
2. pripravlja navodila za zbiranje podatkov v zvezi z izvajanjem predpisov o zaščiti in z izvajanjem nadzorstva;
3. določa obrazce kartonov za kartoteko zaščite;
4. vodi kartoteko predmetov, zaščiteneh po 1. členu zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije;
5. vodi kartoteko predmetov, ki so stavljani pod omejitve 5. člena v zvezi s 3. členom zakona o zaščiti;
6. vodi kartoteko kulturno-zgodovinskih, umetniških in etnoloških predmetov in naravnih znamenitosti na ozemlju Demokratske federativne Jugoslavije, ki niso pod zaščito, a predstavljajo znanstveno, umetniško ali turistično vrednost;
7. vodi kartoteko znanstveno in umetniško zanimivih predmetov, ki so v tujini, pa so delo naših znanstvenikov, umetnikov ali mojstrov, ali so nastali na našem etničnem prostoru;
8. vodi zbirko mavčnih odlitkov, kopij in posnetkov zaščiteneh predmetov v državi in znanstveno in umetniško zanimivih predmetov, ki so v tujini, pa so delo naših znanstvenikov, umetnikov ali mojstrov, ali so nastali na našem etničnem prostoru;
9. izdaja odločbe o zaščiti v smislu 2. in 3. člena zakona o zaščiti;
10. izdaja odločbe o zaščiti v zvezi s 3. in 5. členom zakona o zaščiti;
11. vodi evidenco o znanstvenih preiskovanjih na terenu in koordinira terensko znanstveno delo med federalnimi edinicami;
12. odloča o dovoljenjih za delo na terenu in za znanstvena izkopavanja tujih znanstvenikov v skladu z 21. členom uredbe za izvajanje zakona o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratske federativne Jugoslavije;
13. vodi propagando za zaščito in daje navodila za njeno organizacijo in izvajanje;
14. dovoljuje obnovitvena in konservatorska dela takih predmetov, ki niso v muzejih ali njim podobnih ustanovah. S poslovníkom bo predpisano, katere predmete bodo smeli federalni instituti obnavljati in konservirati brez dovoljenja vrhovnega instituta;
15. vodi kartoteko znanstvenih raziskovanj na ozemlju Demokratske federativne Jugoslavije po vrstah in po federalnih edinicah;
16. vodi kartoteko znanstvenih raziskovanj naših znanstvenikov in znanstvenih skupin v tujini;
17. organizira državne in mednarodne znanstvene kongrese v zvezi z vprašanji zaščite;
18. pazi na način upravljanja razlaščenih ali odvzetih nepremičnin v smislu 15. člena zakona o zaščiti;
19. nadzoruje izdelavo reprodukcij zaščiteneh predmetov, ki so namenjeni za tržišče;
20. izdaja letopis zaščite in druge publikacije, ki jih ima za potrebne;
21. vse ostale posle, ki so z obstoječimi zakonskimi odredbami odrejeni ali bodo z novimi zakonskimi predpisi dodeljeni vrhovnemu institutu.

3. člen

Delo vrhovnega instituta se organizira in izvaja:

1. po svetih;
  - a) svetu strokovnjakov za sociološke znanosti,
  - b) svetu strokovnjakov za naravoslovne znanosti;
2. po odborih;
3. po laboratorijih in delavnicah.

4. člen

O vprašanih zaščite, ki so v zvezi z zakonom o zaščiti, s pravilnikom za izvajanje zakona o zaščiti in z ostalimi odredbami, ki bodo po navedenem zakonu izdane, dajete sveta obrazložene predloge, po katerih ravnatelj vrhovnega instituta izdaja odločbe.

5. člen

Svet strokovnjakov za sociološke znanosti sestavljajo član za zgodovino, član za etnologijo, član za arheologijo, član za zgodovino umetnosti, član za arhitekturo, član za pravna vprašanja in člani strokovnjaki prizadetih zveznih ministrov.

Svet strokovnjakov za naravoslovne znanosti sestavljajo član za zoologijo, član za botaniko, član za geologijo in paleontologijo, član za mineralogijo in petrografijo, član za geografijo, član za arhitekturo, član za pravna vprašanja in člani strokovnjaki prizadetih zveznih ministrstev.

6. člen

Osebe vrhovnega instituta se deli na strokovno, administrativno, tehnično in pomožno.

Med strokovno osebo spadajo: ravnatelj, člani svetov, strokovnjakov, strokovni referenti in asistenti.

Med administrativno osebo spadajo pisarji, zvaniki in strojepisci.

Med tehnično osebo spadajo preparatorji, restavradorji, kopisti fresk, fotografi, strokovni mojstri in strokovni delavci.

Med pomožno osebo spadajo služitelji.

7. člen

Osebe vrhovnega instituta imenuje prosvetni minister zvezne vlade.

Za ravnatelja more biti imenovana oseba, ki se je s svojim znanstvenim delom posebno izkazala v vprašanih zaščite.

Za člane svetov strokovnjakov morejo biti imenovane osebe, ki so z znanstvenim delom posebno izkazale v ustrezni stroki.

Za strokovne referente morejo biti imenovane osebe, ki imajo fakultetno izobrazbo v ustrezni stroki in so se izkazale z delom v svoji stroki.

Za asistente morejo biti imenovane osebe, s fakultetsko izobrazbo za ustrezno stroko.

Pisarji morajo imeti dovršeno srednjo šolo.

Zvaniki in strojepisci morajo imeti dovršeno sedemletno šolanje.

Tehnično osebo mora imeti ustrezne strokovne kvalifikacije.

8. člen

Asistenti in tehnično osebo se izberejo po razpisu.

9. člen

Prosvetni minister zvezne vlade sme članom svetov strokovnjakov določiti posebne nagrade.

10. člen

Organizacijo dela vrhovnega instituta predpisuje s poslovníkom ravnatelj vrhovnega instituta z odobritvijo prosvetnega ministra zvezne vlade.

11. člen

Ta pravilnik velja od dne objave v »Uradnem listu«.

Beograd, 7. novembra 1945.

Prosvetni minister,
Vlad. Ribnikar, l. r.